

TESEV DEMOKRATİKLEŞME PROGRAMI
SİYASA RAPORLARI SERİSİ

GÜVENLİK SEKTÖRÜ 2

TÜRKİYE'DE ASKERİ-İKTİSADİ YAPI: DURUM, SORUNLAR, ÇÖZÜMLER

YAZAR:
İSMET AKÇA

TÜRKİYE'DE ASKERİ-İKTİSADİ YAPI: DURUM, SORUNLAR, ÇÖZÜMLER

HAZİRAN 2010

TESEV
YAYINLARI

TÜRKİYE'DE ASKERİ-İKTİSADİ YAPI: DURUM, SORUNLAR, ÇÖZÜMLER

ISBN: 978-605-5832-41-4

TESEV YAYINLARI

Yazar: İsmet Akça
Düzeltilen: Elçin Gen

Yayın Kimliği Tasarımı ve Tasarım Danışmanı: Rauf Kösemen, Myra
Kapak Tasarımı: Banu Yılmaz Ocak, Myra
Basıma Hazırlayan: Myra
Basım Yeri: Sena Ofset

TESEV

Türkiye Ekonomik ve
Sosyal Etüdler Vakfı

Demokratikleşme Programı

Bankalar Cad. Minerva Han No: 2 Kat: 3
Karaköy 34420, İstanbul
Tel: +90 212 292 89 03 PBX
Fax: +90 212 292 90 46
info@tesev.org.tr
www.tesev.org.tr

Copyright © Haziran 2010

Bu yayının tüm hakları saklıdır. Yayının hiçbir bölümü Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı'nın (TESEV) izni olmadan elektronik veya mekanik (fotokopi, kayıt veya bilgi depolama, vb.) yollarla çoğaltılamaz.

Bu kitapta yer alan görüşler yazarlara aittir ve bir kurum olarak TESEV'in görüşleriyle birebir örtüşmeyebilir.

TESEV bu kitabın yayımlanmasındaki katkılarından ötürü Açık Toplum Vakfı'na ve TESEV Danışma Kurulu'na teşekkür eder.

İçindekiler

Kısaltmalar, 4

Özet, 5

Giriş, 6

Askerlerin Holdingi: Ordu Yardımlaşma Kurumu (OYAK), 8

OYAK Nedir, Sivil Bir Kuruluş mudur?, 8

Askeri Holding OYAK, 10

OYAK'ın Varlığının Yarattığı Sorunlu Sonuçlar, 12

Askeri Harcamalar, 15

Askeri Harcamaların Tanımı ve Kaynakları, 15

Askeri Harcamaların Mali Boyutu ve Seyri, 17

Askeri Harcamaların Denetimi, 20

Askeri Sanayi ya da Sanayinin Militarizasyonu, 24

Askeri Sanayi Sektörünün Makro-iktisadi Etkileri, 27

Sonuç: Sorunlar ve Öneriler, 29

Kaynakça, 32

Yazar Hakkında, 36

Kısaltmalar

AB	Avrupa Birliği
AİHM	Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
ASÜK	Askeri-Sınai-Üniversiter Kompleks
AYİM	Askeri Yüksek İdare Mahkemesi
GSMH	Gayrisafi milli hâsıla
GSYH	Gayrisafi yurtiçi hâsıla
İYAK	İşçi Yardımlaşma Kurumu
MEYAK	Memur Yardımlaşma Kurumu
MKE	Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu
MGSB	Milli Güvenlik Siyaset Belgesi
MSB	Milli Savunma Bakanlığı
MSK	Milli Savunma Komisyonu
MÜSİAD	Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği
OYAK	Ordu Yardımlaşma Kurumu
SADER	Savunma Sanayii Derneği
SASAD	Savunma Sanayii İmalatçılar Derneği
SIPRI	Stockholm International Peace Research Institute
SSDF	Savunma Sanayii Destekleme Fonu
SSK	Sosyal Sigortalar Kurumu
SSM	Savunma Sanayii Müsteşarlığı
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TEMAD	Türkiye Emekli Astsubaylar Derneği
TİSK	Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu
TSK	Türk Silahlı Kuvvetleri
TSKGV	Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı

Özet

Türkiye’de ordunun, modern orduların asli işlevi olan dış askeri güvenlik alanının yanı sıra siyasal, iktisadi, kültürel, ideolojik alanlara uzanan geniş bir faaliyet alanının bulunması ve bu alanlardaki faaliyetlerinin sivil kamu otoritesinin denetiminden bağımsız yasal veya fiili özerklik altında yürütülmesi, Türkiye’de pretoryen bir militarizmi hâkim kılmıştır. Bu yapı altında ordular, ellerindeki gücü, diğer toplumsal ve siyasi aktörlerin de yer aldığı karmaşık iktidar ilişkileri içinde kullandıklarından, kendi (siyasi, idari, iktisadi vb.) iktidar kaynaklarını artırmak derdindedirler.

Türkiye’de militarizmin merkezindeki aktör olarak ordunun iktisadi alan ve süreçlerdeki yerini odağına alan bu raporda, askeri-iktisadi yapının çözümlenmesi yapılmıştır. Çalışma, TESEV’in “Güvenlik Sektörü ve Demokratik Gözetim” başlıklı iki Almanak çalışmasındaki bulgulara, bu alanlarda daha önce yapılmış çalışmalara ve ikinci Almanak sonrası gelişmelere dayanmaktadır.

Türkiye’deki askeri-iktisadi yapı üç ayak üzerinde yükselmektedir. Birinci ayak, Türkiye’de ordunun doğrudan bir iktisadi aktör olarak varlığının ifadesi olan *askerlerin holdingi OYAK*’tır. İkinci ayak, Türkiye’de ordunun neredeyse mutlak kontrolü altında olan yüksek *askeri harcamalar*’dır. Üçüncü ayak ise, Türkiye’de hızla geliştirilen ve sanayinin militarizasyonuna yol açan *askeri sanayi*’dir. Bu ayaklarda temel ortaklık, bu alanların Türkiye’de ordunun belirleyiciliği altında olmasıdır.

Mevcut askeri-iktisadi yapı, “(milli) güvenlik eksenli militarist siyaset anlayışını” geriletmeye yönelik çabalar üzerinde olumsuz etkide bulunmaktadır. Zira askeri-iktisadi yapı, aynı zamanda bir güven(siz)lik siyasasına ve kültürüne ihtiyaç duymaktadır. Demokratik bir sosyopolitik ve sosyoekonomik hayat, bu alanların demilitarizasyonu gerçekleşmeden mümkün değildir. Türkiye’deki mevcut askeri-iktisadi yapının bu anlamda dağıtılması, hem ordunun, en azından dış güvenlikle sınırlı asli işlevinin sınırlarına geri çekilmesi açısından, hem de militarizmin üretimine katkıda bulunan “sivil” yaşam alanlarının gerçek anlamda demokratikleşmesinin önünü açması açısından gerekmektedir.

Sonuç bölümünde, Türkiye’de askeri-iktisadi yapının her bir ayağının bu perspektiften yarattığı sorunlara ve orta-uzun vadede kısa vadeye doğru yayılabilecek çözüm önerilerine yer verilmiştir. Bu çözüm önerileri iki temel perspektife sahiptir: 1) Ordunun her üç ayak üzerindeki neredeyse mutlak kontrolünün ortadan kaldırılması ve bu alanların başta parlamentonun ve demokratik toplumsal örgütlenmelerin denetimine açılması; 2) Türkiye’nin iktisadi kaynaklarının, askeri rasyonalitenin dayattığı ihtiyaçlara göre değil, demokratik toplumsal ihtiyaçlar doğrultusunda kullanılmasını sağlamak üzere askeri-iktisadi yapının sonlandırılması.

Giriş*

Türkiye’de ordunun, modern orduların asli işlevi olan dış askeri güvenlik alanının yanı sıra siyasal, iktisadi, kültürel, ideolojik alanlara uzanan geniş bir faaliyet alanının bulunması ve bu alanlardaki faaliyetlerinin sivil kamu otoritesinin denetiminden yasal veya fiili özerklik altında yürütülmesi, Türkiye’de pretoryen bir militarizmi¹ hâkim kılmıştır. Pretoryen militarizmin bir özelliği olarak ordular, ellerindeki “görece” özerk gücü, diğer toplumsal ve siyasi aktörlerin de yer aldığı karmaşık iktidar ilişkileri içinde kullandıklarından, kendi (siyasi, idari, iktisadi vb.) iktidar kaynaklarını artırmak derindedirler. Söz konusu pretoryen militarizmin iktidar sahalarından biri de ekonomidir.

Savaş yapma ve savaşa hazırlık biçimi, tarihte her zaman üretim biçimiyle ilişkili olmuş ve bu ikisi birbirlerini koşullandırmışlardır. Kapitalizmle beraber savaş ve savaş hazırlığı sanayileşmiş, militarizm ile kapitalist sermaye birikim süreci, devletin kurumsal mimarisi ve toplumsal ilişkiler alanı arasında yeni, özgül ve girift formlar ortaya çıkmıştır. Bugün pek çok gelişmiş ülkede, en veciz ifadesiyle “Askeri-Sınai-Üniversiter Kompleks” (ASÜK) olarak adlandırabileceğimiz bir kapitalist-militarist yapı söz konusudur.² ASÜK’ün ilk üç ayağını, yüksek askeri harcamaların aktığı savaş sanayiinde yer alan şirketler, ihale süreçlerini kontrol eden askeri ve/veya sivil bürokrasi ile siyasal iktidarlardan oluşur. Savaş sanayii, siyasetle kurulan bağlantıya ek olarak bilgi üretimiyle arasındaki sıkı ilişki üzerinden de bilimsel, akademik yaşamla organik ilişkiler geliştirir ve akademik-bilimsel hayatın militarizasyonuna yol açar. Bunun yanı sıra, akademik bilgi üretimi, militarist bir güvenlik anlayışını meşrulaştırmaya hizmet eder. Kapitalist-militarist yapının bu formunun en gelişkin hallerine, pretoryenizmi geriletmiş (yani ordularını sivil siyasi iktidarın kontrolü altına almış) Batı ülkelerinde rastlandığını da kaydetmek gerekir.

Kapitalist modernleşme sürecine geç giren ve orduların sivil demokratik denetim altına alınamadığı, yani pretoryenizmin hüküm sürdüğü Türkiye gibi toplumlara baktığımızda, yukarıdaki yapının yanı sıra başka bir kapitalist-militarist yapılanmaya daha rastlanır: Bu yapılanmada, bir kurum olarak ordunun bizzat iktisadi bir aktör olarak ekonominin her alanında (üretim, ticaret, finans) faaliyet gösterdiği görülmektedir. Burada söz konusu olan, Türk Silahlı Kuvvetleri’nin (TSK) kolektif bir sermaye grubuna dönüşmesidir: Asker artık sanayici, tüccar, finansal yatırımcı ve rantiyedir. ASÜK’ün bu formuna dünya üzerinde birçok ülkede³ rastlanmakla beraber, bu yapının en erken ve en gelişkin örneği Türkiye’dir. Dünyadaki örneklere bakıldığında, Türkiye gibi, yardımlaşma kurumu tarzı yapılar üzerinden örgütlenildiği ve çeşitli yasal ayrıcalıklardan yararlandığı görülür. Bu formun 1953’te gelişmeye başladığı Pakistan en erken örnek olmakla birlikte, Pakistan’da bu yapının fiilen etkinleşmesi 1970’li yıllarda gerçekleşmiştir. Ayrıca Pakistan, her kuvvet komutanlığının ayrı bir yardımlaşma vakfının, dolayısıyla holdinginin olmasıyla da farklı bir örnek teşkil etmektedir. Aslında Pakistan gibi birçok başka ülkede de (örneğin Çin), askerlerin holding yapıları kurması 1970’lerde ivme kazanmıştır. Orta Amerika ülkelerindeyse (Honduras, El Salvador, Nikaragua), yardımlaşma fonları daha erken tarihlerde kurulmuş olsa da, iktisadi bir aktör olarak var olmaları 1990’larda ivme kazanmıştır.

Türkiye’de militarizmin merkezindeki aktör olarak ordunun iktisadi alan ve süreçlerdeki yerini odağına alan bu rapor, TESEV’in “Güvenlik Sektörü ve Demokratik Gözetim” başlıklı iki Almanak çalışmasındaki bulgulara, bu alanlarda daha önce yapılmış çalışmalara ve ikinci Almanak sonrası gelişmelere dayanarak, Türkiye’de militarizmin iktisadi yönünü analiz etmeyi, ortaya çıkan sorunları tespit etmeyi ve bazı çözüm yollarına işaret etmeyi hedefliyor. Bu açıdan, TESEV’in Güvenlik Sektörü alanındaki ilk siyasa raporunu⁴ tamamlayıcı bir nitelik taşıması hedefleniyor.

* Bu raporun ilk halini değerlendiren ve sunduğu önemli katkılarla raporun son halini almasını sağlayan, raporun hakemi Ümit Cizre’ye çok teşekkür ederim.

1 Militarizmi, toplumsal ve siyasal iktidar ilişkilerini yönetmek ve sosyopolitik güçleri disipline etmek üzere içeriye veya dışarıya dönük fiziksel şiddet kullanımı veya kullanma tehdidinin yanı sıra, bunu mümkün kılan her türlü siyasal, yasal, ideolojik ve iktisadi düzenlemelere dayanan bir yönetim tekniği olarak tanımlıyorum. Pretoryenizmi ise militarizmin bir formu olarak ele alıyorum. Bu militarizm formunda, ordular bir yandan sivil siyasal iktidardan özerk biçimde, formal veya enformel mekanizmalarla siyasal süreçlere müdahil olur ve siyasal alan üzerinde hâkimiyet kurmaya yönelir, diğer yandan da özerk gücünü siyasi, idari, yasal, iktisadi, kültürel, ideolojik sahalarda besleyecek kaynak ve mekanizmaları yaratır. Şunu belirtmek gerekir ki pretoryen durumların söz konusu olmadığı, yani ordunun sivil siyasal iradenin denetimi altında olduğu durumlarda da bir ülkede militarizm çok güçlü olabilir. İsrail örneği üzerinden bu ayrışmayı inceleyen bir çalışma için bkz. Ben-Eliezer, 1997. Türkiye’de pretoryenizm kavramını kullanan bir çalışma için bkz. İnsel, 1999.

2 Burada akla hemen ABD, İsrail, Rusya ve Fransa, Almanya, İngiltere, İsveç gibi Avrupa ülkeleri geliyor. Bu ASÜK modeli üzerine sayısız kaynak bulunmakla birlikte, oldukça fikir verici şu kaynaklara bakılabilir: Serfati, 1995; Custers, 2008; Nitzan ve Bichler, 1996.

3 Asya’da Çin, Endonezya, Tayland; Ortadoğu’da Mısır, Pakistan, Suriye; Latin ve Orta Amerika’da Nikaragua, Guatemala, El Salvador, Honduras, Ekvator, Kolombiya, Şili, Bolivya sayılabilir. Bu örnekler üzerine çok az sayıda kaynak arasında şunlara bakılabilir: Casas ve Brenes, 1998; Cheung, 2000; Mulvenon, 2001; Robison, 1986; McCulloch, 2000; Siddiqa-Agha, 2001 ve Mani, 2007.

4 Akay, 2009c.

Aslında Türkiye’de ordunun iktisadi alan ve süreçlerdeki konumuna ve etkilerine dair bir analizin, sermaye birikim süreçlerinin yeniden yapılandırılması, buna uygun kurumsal, yasal vb. düzenlemeler yoluyla devletin kurumsal mimarisinin yeniden yapılandırılması, sınıfsal iktidar ilişkilerinin yeniden şekillendirilmesi ile askeri müdahaleler arasındaki ilişkileri de içermesi, daha kapsayıcı ve bütünlüklü bir analiz imkânı sunacaktır. Ancak, böyle bir analiz bu raporun sınırlarını aşacağından, burada daha dar anlamıyla ordu-ekonomi ilişkilerine odaklanılmıştır.

Bu doğrultuda bu rapor üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, Türkiye’de ordunun doğrudan bir iktisadi aktör olarak varlığının ifadesi olan, askerlerin holdingi OYAK üzerinedir. İkinci bölüm, Türkiye’de ordunun neredeyse mutlak kontrolü altında olan askeri harcamaları ele almaktadır. Üçüncü bölüm ise, Türkiye’de hızla geliştirilen askeri sanayi üzerinedir. Her üç bölümün ortak yanı, bu alanların Türkiye’de ordunun belirleyiciliği altında olmasıdır.

Dünyada 1980 sonrasında uygulanmaya başlanan neoliberal politikalar, kamu hizmetlerinin özelleştirilmesini ve metalaştırılmasını içermiştir. Daha önceleri bir kamu hizmeti olarak tanımlanan ve sunulan güvenlik de bu sürecin parçası olmuştur. Neoliberal dönemde güvenlik metalaşmış ve bir ekonomik sektör haline gelmiş olduğundan,⁵ Almanak çalışmalarının alt başlığının “güvenlik sektörü” olması rastlantısal olmayıp güvenlik ile kapitalist ekonomi arasındaki ilişkilerin organikleştiğine işaret etmektedir. Güvenlik sektöründeki diğer aktörleri dışarıda bırakarak askeri yapılanmaya odaklanan ve söz konusu organikleşen ilişkinin belirli eksenlerini ele alan bu raporun, demokratik bir toplumsal ve siyasal hayat açısından bir nebze dahi olsa yol gösterici olması umulmaktadır.

5 Özel güvenlik şirketleri, özel askeri şirketler, özel hapisaneler gibi örnekler üzerinden güvenliğin metalaşması konusunda bkz. Neocleous, 2008 ve Balta Paker, 2009.

Askerlerin Holdingi: Ordu Yardımlaşma Kurumu (OYAK)⁶

Ordunun OYAK üzerinden bizatihi kolektif bir sermaye grubu olarak hareket etmesi, Türkiye’de militarizasyonun önemli bir vechesini oluşturmaktadır. Yasal statüsü, idari yapısı, faaliyetleri açısından OYAK nedir? Bir holding yapısı olarak OYAK’ın yatırımları, mali boyutu ve gücü nedir? OYAK’ı Türkiye’nin en büyük holdinglerinden biri haline getiren faktörler nelerdir? OYAK gibi bir yapının varlığının yarattığı sonuçlar nelerdir? Bunlar, bu alt bölümdeki rehber sorularımız olacak.

OYAK, cumhuriyet tarihinin 27 Mayıs 1960’ta gerçekleştirilen ilk askeri darbesinin hemen ardından, 3 Ocak 1961’de Milli Birlik Komitesi tarafından kabul edilen 205 Sayılı Yasa ile kurulmuştur.⁷ Yani varlığını olağandışı bir dönemin yasama faaliyetine borçludur; buna rağmen, söz konusu yasa Türkiye tarihinin en dokunulmaz yasalarından biri konumunda olduğu gibi, OYAK’ın varlığı da o günlerden bugünlere olağanlaştırılmıştır.⁸

27 Mayıs darbesinin toplumsal destek tabanını oluşturan kesimlerden askerler, bürokrasi, entelijansiya ve dönemin burjuvazisi, OYAK’ın kurulma sürecini –her biri farklı rasyonellerle de olsa– desteklemiş ve ilk dönemde yetkili kurullarda görev almışlardır. Dönemin askeri iktidarı, OYAK Kanunu’nu şu şekilde gerekçelendirmiştir: Ordu mensuplarına emekli olduklarında “*ancak mütevazı geçim şartları*” sağlanabilmesi, “*kendi içtimai seviyelerine uygun bir hayat seviyesi temin edememe*”leri sebebiyle ve “*istikbal endişesinden kurtularak maddi ve manevi huzura kavuşmaları*” için OYAK kanunu hazırlanmıştır. Bu gerekçeler, Türkiye’de ordu mensuplarının kendilerini “*ayrıcılık bir zümre olarak görme*” hallerini yansıtmaktadır.⁹

OYAK NEDİR, SİVİL BİR KURULUŞ MUDUR?

OYAK nedir sorusuna ilk önce hukuki statüsünün ne olduğundan hareketle cevap vermek yerinde olur. OYAK kendi özel yasasına tabidir ve farklı noktalarda hem özel hukukun hem de kamu hukukunun alanına girmektedir. 205 Sayılı Yasa’nın birinci maddesine göre OYAK “*Milli Savunma Bakanlığı’na bağlı ve özel hukuk hükümlerine tabi olup, mali ve idari bakımdan özerk bir tüzel kişiliktir*”. Aynı kanunun 37. maddesinde ise, kurumun her çeşit malları ile gelir ve alacaklarının, devlet malları hak ve rüçhanlığına sahip olduğu ve bunlara karşı suç işleyenlerin, devlet mallarına suç işleyenler gibi muameleye tabi tutulacakları belirtilmektedir. Buradan, OYAK’ın bir yandan üçüncü kişilerle ilişkileri bağlamında özel hukuk kurallarına tabi olduğunu ve bunun da özellikle gelir gayeli faaliyetlerini daha rahat yürütebilmesi için öngörüldüğünü, diğer yandan da kurumun, çeşitli kamusal hak, yetki ve imtiyazlarla donatıldığından kamu hukuku tüzel kişisi olduğu anlamını çıkarmak gerekmektedir. Diğer bir deyişle, OYAK her iki hukuk alanının da avantajlarından faydalanmasını sağlayan bir hukuki statüye sahiptir. Örneğin, üyeleriyle ilişkileri Askeri Yüksek İdare Mahkemesi’nin (AYİM) yetki alanında görülmüş ve “*eski üyelere nema dağıtılması*” ve “*zorunlu üyeliğin anayasaya aykırılığı*” yönünde açılmış davalarda AYİM üyeler aleyhine karar almıştır. Dolayısıyla, askeri yargının yarattığı iki başlılık, OYAK örneğinde de bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır.¹⁰

OYAK nedir sorusu akla hemen OYAK sivil bir kuruluş mu askeri bir kuruluş mu sorusunu getirmekte. OYAK yönetiminin, kurumun orduyla bağıni silikleştirme adına sivillliği vurgulayan söylemleri, son yıllarda özellikle dikkati çekmekte.¹¹ Ancak, kurumun üyelerine ve idari yapısına bakıldığında askerlerin hâkimiyeti açıktır. Kurumun daimi

6 Bu bölüm daha önceki şu çalışmalara dayanmaktadır: Akça, 2004; 2006; 2009. Ayrıca Taha Parla’nın (1998) bu konuda alanı açan makalesini de anmak isterim.

7 Resmi Gazete, 09.01.1961, sayı 10702. Yürürlüğe girişi tarihi ise 01.03.1961’dir. OYAK Kanunu için ayrıca bkz. http://www.oyak.com.tr/OyakWEBTR/alt_sayfalar.jsp?menu_id=21.

8 Yasada sadece 1996 yılında bazı teknik meselelere dair değişiklikler yapılmıştır.

9 Kuruluş sürecinin daha ayrıntılı bir analizi için bkz. Akça, 2004: 230-234; 2006: 333-338.

10 Bkz. Dergi No:7 Karar Dairesi:AYİM.DrIKrL. Karar Tarihi:08.03.1990 Karar No: 89/7 E.90/4 K.; Dergi No:15 Karar Dairesi:AYİM.1.D. Karar Tarihi:19.12.2000 Karar No: E.2000/271. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Akça, 2006: 315-316.

11 Bu tarz beyanlar için bakınız Milliyet, 23.11.2001 ve 26.04.2002; OYAK 2004 Faaliyet Raporu, s. 10; Oyak 2008 Faaliyet Raporu, s. 3.

üyeleri aslen TSK kadrolarında görevli subay, astsubay ve askeri memurlardır.¹² Bunların üyelikleri mecburidir ve mevcut 250 binin üzerindeki üyenin büyük çoğunluğunu oluşturmaktadırlar. Zorunlu askerlik hizmetindeki yedek subaylar ise geçici üyelerdir. İdari yapısına bakıldığında 50 ila 100 üyesi bulunan temsilciler kurulu tamamen askerlerden oluşmakta, 40 kişilik genel kurulda da sadece 9 sivil üye bulunmaktadır. Yasada 7 kişilik yönetim kurulunun 3 kişisi asker olarak öngörülmüş olmakla birlikte, fiiliyatta askerler 1976'dan beri 4 kişiyle temsil edilegelmişler ve yönetim kurulu başkanı her zaman asker üye olmuştur. Mevcut yönetim kurulunda da 7 kişinin 5'i askerdir, bunlardan 2'si emekli, 3'ü muvazzaftır.¹³ 2001 yılına kadar OYAK faaliyetlerinin denetimi sadece kurum kanununda öngörülen denetleme kurulunca¹⁴ yapılmışken, 2001'den itibaren buna ek olarak özel denetleme şirketlerine de mali denetim yaptırılmaktadır. Bu noktada şunu da belirtmek gerekir ki OYAK'a bağlı şirketler sivil profesyoneller tarafından yönetilmektedir, şirketlerin yönetim kurullarında emekli subaylar da yer almakla birlikte, sayılarına dair tam bir bilgi elimizde bulunmamaktadır.

Faaliyetleri açısından bakıldığında OYAK aynı anda hem zorunlu bir tasarruf kurumu, hem bir ek sosyal güvenlik ve hizmet kurumu, hem de bir holding kuruluşu konumundadır. OYAK her şeyden önce bir *zorunlu tasarruf kuruluşu*'dür. Üye aidatları OYAK'ın önemli gelir kaynakları arasında yer almaktadır. Kanun gereği (m.18) daimi üyelerin aylık maaşlarından %10, geçici üyelerinse (yedek subaylar) karşılığında hiçbir hizmet almayacak olmalarına rağmen aylık maaşlarından %5 kesinti otomatik olarak yapılmaktadır.

OYAK, üyeleri için Emekli Sandığı'nın yanı sıra bir *ek sosyal güvenlik kurumu*'dür. Bu açıdan OYAK'ın yasayla öngörülen hizmetleri sosyal yardımlar ve sosyal hizmetler olarak ikiye ayrılmaktadır. Sosyal yardımlar, üyelerin ödediği aidatlar karşılığında yapılan emeklilik, ölüm ve maluliyet yardımlarından oluşmaktadır. Bunlar arasında en önemli kalem emeklilik yardımları olup, en az 10 yıllık süresini doldurmuş üyelere sunulmaktadır.¹⁵ Nemaların enflasyon karşısındaki durumuna bakıldığında, 1985'e kadar nemaların enflasyonun altında kaldığı ve ancak nemaların enflasyona uyarlandığı 1990'ların ortasından sonra nemaların yüzdesinin daha yüksek olduğu gözlenmektedir.¹⁶ OYAK'ın *sosyal hizmetler* (ya da sosyal amaçlı yatırımlar) adı altında yürüttüğü faaliyetler ise, kuruma belli oranda gelir sağlamakla birlikte, daha çok, üyelere piyasaya göre ucuz ve uzun vadeli borç ve kredi verilmesi esasına dayanmaktadır.

OYAK'ı nev-i şahsına münhasır bir kurum kılan özelliği, tabii ki *adeta bir holding kuruluşu* olarak yürüttüğü kâr amaçlı iktisadi faaliyetleridir. OYAK, bir sosyal güvenlik kuruluşundan çok, üretim, ticaret, hizmet ve finans sektörlerindeki yatırımları üzerinden işleyen bir sermaye grubudur. Bu durum daha kuruluş yasasından itibaren öngörülmüştür. Emekli Sandığı, SSK, Bağ-Kur gibi diğer sosyal güvenlik kuruluşlarıyla karşılaştırıldığında, serbest fonların kullanımında gelir gayeli yatırımlar yapma açısından diğerlerine tanınmayan serbestlik OYAK'a tanınmıştır. 205 Sayılı Kanun'da OYAK'ın mevcutlarının işletilmesine (m. 33) herhangi bir sınırlama konulmamıştır. Şunu da belirtmek gerekir ki benzer bir yapı 1970'li yılların başında memurlar (Memur Yardımlaşma Kurumu [MEYAK]) ve işçiler (İşçi Yardımlaşma Kurumu [İYAK]) için de öngörülmüştür; ancak, İYAK kâğıt üzerinde kalmış ve hiç kurulamamış, MEYAK ise memurlardan kesinti yapılmasına rağmen fiilen işlememiş ve 1982'de kesintiler geri ödenmiştir.¹⁷

Kurumun gelir kaynakları ve harcamaları açısından da iktisadi yatırımları başta gelmektedir. Aslında, OYAK'ı OYAK yapan asli faaliyetin holding gibi çalışması olduğu, kurum tarafından da açıkça dile getirilmektedir. OYAK'ın misyonu şöyle tanımlanmaktadır: "OYAK, bir yandan üyelerce arzulan hizmetleri bir şirket anlayışı içinde en üst standartlarda sağlarken, diğer yandan da üyelerine en çok nemayı sağlamaya yönelik olarak [...] bir holding yaklaşımı çerçevesinde portföy ve iştirak yatırımları yapan, tüm faaliyetlerinde aktüeryal dengeyi öncelikle gözetilen bir sosyal yardımlaşma kurumudur."¹⁸ Sonuç olarak, üye yapısı, karar alıcı organlarının yapısı ve başlıca faaliyet alanı göz önüne alındığında, OYAK'ı öncelikle bir "askeri holding" olarak tanımlamak yanlış olmayacaktır.

12 205 Sayılı Kanun'un 17. maddesindeki tam ifadesiyle "Türk Silahlı Kuvvetleri kadrolarında görevli bilimum muvazzaf subay, sözleşmeli subay, askeri memur, astsubay, sözleşmeli astsubay ve uzman jandarmalar ile emekli maaşı sistemine giren üyeler ve ölümleri halinde sisteme devam etmek isteyen eşleri Kurumun daimi üyeleridir." "Uzman erbaşlar ile Milli Savunma Bakanlığı, Jandarma Genel Kumandanlığı teşkilatında, Ordu Yardımlaşma Kurumu ve bu Kurumun sermayesinin %50'sinden fazlasına sahip olacağı veya iştirak edeceği şirketlerde çalışan bilimum maaşlı ve ücretli memur ve müstahdemlerden arzu edenler Kuruma daimi üye olabilirler."

13 Organların yapısı hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Akça,2004: 228-229. Yönetim kurulunun emekli üyelerinden Korgeneral Yıldırım Türker, yönetim kurulu başkanıdır. Diğer emekli asker üye hâkim tuğgeneral, muvazzaf asker üyelerin ikisi tümgeneral, biri de tümamiraldir. İki sivil üyeden birisi akademisyen diğeri emekli validir. Tam bilgiler için bkz. OYAK,2009: 6-7.

14 Denetleme kurulu üç kişiden oluşmaktadır, bunların birisi asker üyedir. "Denetleme Kurulu; biri, Milli Savunma Bakanı tarafından gösterilecek beş namzet arasından Genel Kurulca, biri, Umumi Murakabe Heyeti başkanı, biri de Türkiye Bankalar Birliği İdare Heyeti Başkanı tarafından seçilecek üç kişiden tereküp eder."

15 Üyelik süresi 3-10 yıl olan üyelere hiçbir nema ödenmeyip sadece birikmiş paraları iade edilmekte, 3 yıldan az üyeliği olan kişilere ise hiçbir ödeme yapılmamaktadır. Ayrıca 1996 yılında devreye sokulan "Emekli maaşı sistemi" ile emekliliğe hak kazanan üyeler isteğe bağlı olarak, emeklilik yardımlarının ¼'ü ile ¾'ünü OYAK'a bırakarak, OYAK gelirleri (yıllık olarak ödenen kâr payına iştirak) ve sosyal hizmetlerinden ömür boyu yararlanma hakkına sahip olurlar.

16 Akça, 2004: 235-237; OYAK, 2009: 18.

17 Aziz Çelik, "Devlet Yurttaş Gasp Eder mi?", *Birgün*, 07.04.2005.

18 OYAK, 2009: 1.

ASKERİ HOLDİNG OYAK

Bugün OYAK, 29'u doğrudan olmak üzere toplam 60 şirketi bünyesinde barındıran dev bir holding yapısıdır. OYAK yatırımları ve gelirleri hiçbir biçimde askeri harcamalar ve projeler için kullanılmamakta, OYAK ekonominin sanai üretim, finans ve hizmet sektörlerinde yatırım yapmaktadır. OYAK'ın yatırımları bugün itibarıyla başta otomotiv, çimento, demir-çelik olmak üzere finans, enerji, madencilik, zirai ilaçlar, gıda, inşaat, nakliyat-lojistik, iç ve dış ticaret, özel güvenlik, teknoloji-bilişim, turizm gibi sektörlerle yayılmıştır. OYAK'a bağlı ana şirketler şunlardır:

- Sanayi: OYAK Renault, Erdemir, İsdemir, Adana Çimento, Mardin Çimento, Bolu Çimento, Ünye Çimento, Aslan Çimento, Birçim Çimento ve Madencilik, OYAK Beton, Aslan Beton, OYAK Kâğıt Ambalaj, İSKEN, OYAK Enerji, HEKTAŞ, TUKAŞ, Tam Gıda (Eti).
- Finans: OYAK Anker Bank, OYAK Yatırım Menkul Değerler, Halk Finansal Kiralama.
- Hizmet: RENAULT-MAİS, OMSAN, OYTAŞ, OYAK Savunma ve Güvenlik Sistemleri, OYAK Teknoloji, OYAK İnşaat, OYAK Konut İnşaat, OYAK Pazarlama, Eti Pazarlama.

OYAK bu ana şirketlerin beşi haricinde (Oyak-Renault, İsken, Tam Gıda-Eti, Eti Pazarlama, Halk Finansal Kiralama) çoğunluk hissesini elinde tutmaktadır. Bu şirketlerden birçoğu Türkiye'nin en büyük ve en kârlı iktisadi kuruluşları arasında yer almaktadır. OYAK, kuruluşundan bugüne yerli ve yabancı büyük sermaye gruplarının yanı sıra kamu iktisadi teşekkülleriyle de çeşitli düzeylerde ortaklıklar kurmuştur. Şu anki ortaklıkları arasında Renault, STEAG-AG, Nuh Holding, Eti Holding, Halkbank ve SSK yer almaktadır. Geçen 49 sene zarfında ortaklık ilişkisine girdiği şirketler arasında, Axa, Goodyear, Elf gibi dünya sermaye devlerinin yanı sıra, Sabancı, Koç, Yaşar Holding, Gama, Yapı Kredi Bankası, Garanti Bankası, Kutlutaş Holding, Alarko, Cerrahoğulları gibi büyük yerli sermaye grupları ve Ziraat Bankası, TPAO, Petkim gibi kamu iktisadi teşekkülleri de yer almıştır.

2009 sonu itibarıyla toplam aktifleri 12,676 milyon YTL'ye ulaşan OYAK'ın şirketlerinin toplam satışları 19,1 milyar YTL'ye, toplam aktifleri 28,3 milyar YTL'ye ulaşmış bulunmaktadır.¹⁹ Her ne kadar Türkiye'de holding bazlı veriler sistematik olarak sunulmasa da, bazı yıllara ait veriler üzerinden OYAK'ın Türkiye'nin en büyük ilk beş holdingi arasında yer aldığını söyleyebiliriz. Örneğin kârların gelişimi açısından bakıldığında, 1990'da Koç ve Sabancı'nın ardından üçüncü sırada yer alan OYAK, 1996'da Koç, Sabancı ve Çukurova'nın ardından dördüncü sırada yer almıştır.²⁰ 2000 yılı toplam ciroları üzerinden bakıldığında da Koç Holding 11,7 milyar dolar ile birinci, Sabancı 5,6 milyar dolar ile ikinci, OYAK da 4,9 milyar dolar ile üçüncü büyük holding olarak gözükmektedir.²¹ 7 Eylül 2005 tarihli OYAK İş Ortakları ve Çalışanları Toplantısı'nda OYAK Genel Müdürü Coşkun Ulusoy'un sunduğu verilere göre ise, 2001-2004 yılları arasında OYAK, KOÇ ve SABANCI arasında yapılan kârlılık karşılaştırmasında OYAK'ın Türkiye'nin en kârlı holdingi olduğu ilan edilmiştir.²²

2000 yılı faaliyet raporunun ardından OYAK'ın geldiği bu noktayı, *Sabah* gazetesi "Savaş Taktiği Mucize Yarattı" manşetiyle sunarken, OYAK Genel Müdürü Coşkun Ulusoy da (bir sivil olarak!) bu başarıyı "Sonuçta iş hayatı da bir savaştır. Binlerce yıl kanla sınıyan askeri prensipler iş hayatına uygulanırsa, hata olasılığı sıfırdır" sözleriyle açıklıyordu.²³ Retorik bir kenara bırakılacak olursa, söz konusu "mucize"nin sırrı nedir? Burada sırasıyla önce OYAK'a has bazı özellikleri, sonra da OYAK'ın genel olarak Türkiye'deki birikim stratejileri ve sermaye yapısı içindeki konumunu, açıklayıcı unsurlar olarak ele almak gerekir.

OYAK'ın bazı yasal ayrıcalıkları hiç şüphe yok ki OYAK için bazı avantajlar yaratmıştır. Birincisi, vergi muafiyetleridir. OYAK'a bağlı şirketler vergilerini ödemekte, ancak OYAK'ın kendisi her türlü vergiden (gelir, kurumlar, veraset ve intikal vergileri, damga vergisi) muaf tutulmaktadır. İkincisi, üyelerin maaşlarından yapılan zorunlu kesintiler maliyetsiz sıcak para kaynağı oluşturmaktadır. Bu nakit girişi özellikle kriz ortamlarında büyük avantaj sağlamaktadır. Ayrıca, yedek subay maaşlarından yapılan kesintilerin hiçbir hizmet karşılığı yoktur. Buna ek olarak, yapılan kesintilere verilen nema 1990'ların ortalarına kadar enflasyon altında tutulduğundan, bu da ayrıca bir avantaj sağlamıştır. Üçüncüsü, yasası gereği OYAK mallarının "devlet malı statüsünde" olması haczedilemeyecekleri anlamına geldiğinden bu da ayrıcalıklı bir durumdur. Dördüncü olarak da, üyeleriyle olan ilişkileri askeri idari yargı yetkisine alındığından, zorunlu üyeliğin iptali talebi veya Türkiye Emekli Astsubaylar Derneği'nin (TEMAD) emeklilikten sonra da nema ödenmesi talebi gibi davalarda kurum lehine verilen kararlar, üyelerin eleştirilerine karşı korunma sağlamaktadır.²⁴

19 OYAK (2009: 2, 40). OYAK toplam varlığının yıllar zarfındaki gelişimi için bkz. Akça,2004: 242-243.

20 Ercan, 1997: 174.

21 "OYAK Kanla Sınanmış Askeri Prensiple İlerliyor", *Sabah*, 23.11.2001.

22 OYAK, 2005.

23 A.g.e.

24 Daha ayrıntılı değerlendirmeler için bkz. Akça,2004 ve 2006.

İktisadi ilişkilerin siyasal güç ilişkilerinden bağımsız olmadığı düşünüldüğünde, OYAK'a has bir başka avantaj, ordunun siyasi gücünün iktisadi alana etki potansiyelinin yüksek oluşudur. Bu çerçevede, batık şirketlerinin kamu iktisadi kuruluşlarına devri, kamu kuruluşlarıyla ortaklıklar, bu sayede kamu ihaleleri kazanma ve kamu kaynaklarından faydalanma, bu etkinin görüldüğü mekanizmalardır. Meselenin bu boyutunu ampirik olarak her durumda göstermek zor olmakla birlikte, hem bazı açık örnekler mevcuttur, hem de bazı örnek olaylarda buna dair güçlü karineler bulunmaktadır.

OYAK, 1980'lerin başında krize giren ve batma noktasına gelen otomotiv sektöründeki iki şirketini (Türkiye Otomotiv Endüstrileri A.Ş. [TOE] ve Motorlu Araçlar Ticaret A.Ş. [MAT]) 1984 yılında Ziraat Bankası'na devretmiş, daha doğru bir ifadeyle kamu tarafından bu batıklar devralınmıştır. Aynı şekilde inşaat sektöründeki Oyak-Kutlutaş Holding'e bağlı kriz içindeki dört şirkete de 1985 yılında Emlak Kredi Bankası ortak olmuştur.²⁵ Yine inşaat sektöründe, Oyak İnşaat'a 1995 yılında %25 hisseyle ortak olan SSK, OYAK'a 2 milyon 544 bin dolar ödemiş ve SSK'nın bütün inşaat işlerinin Oyak İnşaat tarafından ve %1 tenzilatla yapılmasında anlaşmıştır. Bu anlaşma dahilindeki ihale kazançlarının ötesinde, OYAK'ın SSK ihalelerinden ek kazançlar sağladığı da ortaya çıkmıştır. Şöyle ki, 1999'da o zamanın fiyatlarıyla 17 trilyon tutan 9 SSK inşaatının %1 ve 6,5 tenzilatlarla Oyak İnşaat'a verilmesinin ardından, Oyak İnşaat'ın bu işleri %23,24 tenzilatla taşeronlara devrettiği, böylece aradaki 2 trilyon 443 milyar liranın SSK'dan çekilip Oyak İnşaat'a aktarılmış olduğu, kamuoyunda çeşitli aktörlerce ifade edilmiştir.²⁶ Türkiye'nin siyasal anlamda en muhafazakâr ve ordu destekçisi işveren örgütlerinden biri olarak bilinen Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu (TİSK) Başkanı Refik Baydur bile bu süreci eleştirmiş, Bülent Ecevit'in, uyarılarına rağmen sürece müdahale etmediğini ve ihaleye başka şirketler girebilseydi maliyetin %30 oranında azalabileceğini söylemiştir.²⁷ Dönemin Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı Yaşar Okuyan da, SSK inşaatlarında Oyak İnşaat'ın kayırıldığını açıkça itiraf etmiştir.²⁸

Son örnek ise, Türkiye tarihinin en büyük iktisadi krizi olan 2001 krizinin ardından bankacılık sektöründe yaşananlarla ilgilidir. 2001 krizinin ardından sermayesi yetersiz hale gelmiş bankalara kaynak aktararak bu bankaları kurtarma operasyonu gündeme geldiğinde, TBMM Plan ve Bütçe Komisyonu sektör içi aktif büyüklükteki payı %1'in üzerindeki bankaların bu kapsama alınmasına karar vermiştir. Cüneyt Akman'ın ifadesiyle "manipülasyon o kadar belirgindir ki, kurtarma limiti %1 değil de 1,5 olarak saptansaydı biri Türkiye'nin en büyük medya kuruluşunun, öbürü en büyük sınaî askeri grubunun olan iki banka dışarıda kalıyordu".²⁹ Ayrıca tasarıda kriter olarak yalnızca piyasa payının bulunmasının yetersizliği de basında vurgulanan noktalar arasındaydı.³⁰ Özel sermayeli ticari bankalar grubunda batık kredi oranı Mart 2001'de %3,9 iken Oyak Bank'ta 12,7 olması, ortalama aktif kârlılığında da Oyak Bank'ın %−5,3 ile 1,2 olan ortalamanın altında olması,³¹ diğer kriterler açısından kötü durumda olan Oyak Bank'ın keyfi bir kriter belirlemesi sonrasında kurtarma çizgisinin üzerinde kaldığını göstermektedir. Bu badirenin atlatılmasından sonra Oyak Bank, Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu'ndan (TMSF) Sümerbank'ı alarak sektörün en büyükleri arasına girmiştir. Sümerbank'ın alım sürecinde de ilginç noktalar bulunmaktadır. OYAK Yönetim Kurulu Başkanı Selçuk Saka, Sümerbank'ı "satın alma bedeli olarak bütün tahminlerin aksine sadece 50 milyar TL gibi sembolik bir para ödemiş olduğumuzu bu vesile ile bildirmek isterim" demekte ve "değerini bu açık metinde rakam olarak belirtmeyi uygun görmediğim menkul ve gayrimenkulleri olan Sümerbank'ın 4,5 aylık faaliyet sonunda bırakacağı kâr diğer 25 iştirakin toplam kârına eşit, hatta üzerinde bir rakam" olacaktır diye devam etmektedir.³² Gerçekten de bakıldığında Oyak Bank'ın 2000 yılı zararı 8,6 trilyon TL olmuş ve Sümerbank'a 27 trilyon sermaye koyacağını açıklamış, Sümerbank-Oyakbank birleşmesinden sonra ise bankanın 2001 yılı kârı 167 trilyon olarak açıklanmıştır.³³

Bu tarz özgül faktörler OYAK'ın Türkiye'nin en büyük holdinglerinden biri haline dönüşmesinde çok önemli etkilerde bulunmuştur. Bunun yanı sıra OYAK'ın bugünkü büyüklüğüne ulaşmasında genel olarak Türkiye'deki birikim stratejileri ve sermaye yapısı içindeki konumunun da önemli bir rolü vardır. OYAK, diğer büyük sermaye grupları gibi, farklı dönemlerdeki hâkim birikim stratejilerinin hem belirleyicisi hem takipçisi olmuştur. OYAK, büyük sermayenin girebileceği sektörlere yatırım yapmış ve devletin sermaye grubu yaratmaya dönük politikalarından (krediler, teşvikler,

25 Sönmez, 1987: 252.

26 "SSK'nın Parası Bol", *Yeni Şafak*, 18.06.1999.

27 "İşverenin Yolsuzluk Tepkisi", *Yeni Şafak*, 19.07.1999.

28 "Okuyan'dan Kiyak İtirafı", *Yeni Şafak*, 03.08.1999.

29 Akman, 2002: 4.

30 Örneğin bkz. Ruhi Sanyer, "Bankacılıkta Kavga", *Radikal*, 30.12.2001.

31 Münir, 2001.

32 Bkz. dönemin OYAK Yönetim Kurulu Başkanı Emekli Korgeneral Y. Selçuk Saka'nın "Üyelerle Sohbet Ekim 2001" ve "Üyelerle Sohbet Ocak 2002" yazıları. http://www.oyak.com.tr/uyelerle_sohbet2001.html ve http://www.oyak.com.tr/uyelerle_sohbet2002.html

33 Bkz. "Sümerbank Oyak'ın", *Radikal*, 10.08.2001; "Oyakbank Büyüyor", *Radikal*, 04.09.2001; "Oyakbank'ta Hedef İlk 5'e Girmek", *Radikal*, 13.01.2002.

muafiyetler vs.) sadece ithal ikamesi döneminde değil, liberal iktisat politikalarının uygulandığı 1980 sonrası dönemde de faydalanmıştır. 1980 sonrası dönemde de devam eden imalat sanayiindeki oligopolistik yapı sayesinde OYAK da diğer büyük sermaye grupları gibi kâr oranlarını yüksek tutmuştur. Özellikle otomotiv, çimento, demir-çelik, tarım ilaçları sektörleri OYAK'ın oligopolistik güce sahip olduğu sektörlerdir.

Kurum, net varlığının önemli gelişme gösterdiği 1960-1980 arasında, ithal ikameci strateji doğrultusunda içeride yüksek kârlar sağlayan korumacı politikardan istifade etmiştir. İthal ikameci strateji doğrultusunda yüksek gümrükler, ithalat yasakları, vergi muafiyetleri ve çeşitli teşviklerle korunan otomotiv, çimento gibi sektörler yatırım yapmıştır. Yine bu dönemde, korunaklı iç piyasalara yüksek fiyatlarla yapılan satışlar sayesinde yüksek kârlar elde etmiştir. OYAK'ın büyük sıçrama gösterdiği dönem ise, neoliberal özelleştirme ve finansal yatırım stratejilerinin Türkiye ekonomisine hâkim olduğu 1980 sonrası dönemdir. OYAK, özelleştirme politikalarından büyük kazanımlar sağlamıştır: 1992'de Sabancı ortaklığı OYSA ile özelleştirilen iki çimento fabrikasını satın almış, 1996'da GAMA Holding ortaklığı ile bir çimento fabrikası daha satın almış, 2001 krizinin ardından dönemin OYAK Yönetim Kurulu Başkanı'nın ifadesiyle "sembolik bir para" karşılığı bünyesinde altı bankanın toplandığı Sümerbank'ı satın almış, son olarak da 2005'te Türkiye'nin en büyük ve en kârlı kamu kuruluşlarından Erdemir'i satın almıştır. 1989'dan itibaren ekonominin mali sermaye birikimi döngüsüne sıkıştırılmasıyla derinliği gittikçe artan 1994, 1999, 2001 ve 2008 krizlerinin yaşandığı süreçte, diğer büyük sermaye grupları gibi OYAK ve bağlı iştirakleri de finansal yatırımlara yönelmiş, özellikle aşırı borçlu devlete yüksek faizli borç vermeye ve kur-faiz arbitrajına oynamaya dayalı bu politikalarından büyük kârlar elde etmiştir. OYAK, 1990 sonrasında tarihinin en hızlı büyüme rakamlarına ulaşmıştır. 1961-1980 döneminde OYAK'ın ortalama kârlılığı 16 birim iken, 1981-2001'de 100 birime sıçramıştır, 1990-2001 için ise bu rakam 165'tir.³⁴

Tüm bu süreçte OYAK, neoliberal birikim stratejileriyle kendi tikel çıkarlarını azamileştirirken, bunu ulusal güvenlik, ulusal çıkar retoriğiyle de bezemiştir. Özelleştirme kapsamında 2005 sonunda Erdemir'in satın alınma süreci buna dair çarpıcı bir örnektir. Bu süreçte hem OYAK yönetimi hem de kamuoyu Erdemir'in ulusal güvenlik açısından stratejik öneminden dem vurmuş, özelleştirilse bile Erdemir'in ulusal sermayenin elinde kalması gerektiği ileri sürülmüş, kısacası Erdemir'in OYAK tarafından alınması, gerek TOBB'dan Maden-İş'e çeşitli kurumlar tarafından, gerekse medyada coşkuyla karşılanmıştır.³⁵ Ulusalçı retorik neoliberal sermaye birikim stratejisinin hizmetine sokulmuş ve böylece 2003 kârı OYAK'ın o dönemdeki 40 şirketinin toplam kârına eşit olan³⁶ Türkiye'nin en kârlı üçüncü şirketi, kamudan OYAK'a geçmiştir.³⁷ Eylül 2005'te Antalya'da gerçekleşen OYAK İş Ortakları Toplantısı'nda kırmızı beyaz tişört giyerek ulusal açıdan stratejik önemi haiz şirketlerin yabancılara satılmaması teziyle milliyetçi mobilizasyon yaratan OYAK, demir-çelikte kısa bir süre sonra Arcelor ile ortaklık görüşmelerine soyunmuş, bankacılıkta ise Türkiye finans sektörünün "topyekûn gayri millileşmesini" pek de dert etmemiş ve Sümerbank'ı çok ucuza alıp Oyakbank'ı büyüttükten sonra bu bankayı 2,7 milyar dolara (o güne kadarki en yüksek meblağlı banka satışları) Hollandalı ING grubuna satmıştır.³⁸

OYAK'IN VARLIĞININ YARATTIĞI SORUNLU SONUÇLAR

OYAK gibi bir yapının varlığı normal ve olağan mıdır? OYAK diğer emeklilik fonları gibi bir fon mudur? TSK'ya bağlı bir emeklilik fonu farklı değerlendirilmek durumunda değil midir? OYAK'ın dünyadaki diğer emeklilik fonlarından farklı olarak ülkenin en büyük holdingi olması normal bir durum mudur? Bu son alt bölümde, OYAK gibi bir yapı üzerinden ordunun iktisadi aktör konumuna gelmesinin yarattığı sorunlu sonuçlara odaklanacağız.

İfade edilmesi gereken ilk nokta, orduların iktisadi aktör olarak var olmalarının, modern ekonomilerin en temel özelliklerinden biri olan, silahı tutan güç ile iktisadi faaliyette bulunan güç arasında tarihsel olarak kurulmuş ayrıma aykırı bir durum teşkil etmesidir. Sonuçta orduların şu ya da bu kurumsal yapılanma üzerinden doğrudan bir iktisadi aktör olarak kendi asli işlevlerinin dışındaki alanlarda var olmaları, çağdaş demokrasinin asgari gerekliliklerine aykırıdır.

34 OYAK'ın iktisadi gelişimini siyasal iktisat politikaları açısından dönemselleştirerek yapılan analizin ayrıntıları için bkz. Akça, 2004 ve 2006, Demir, 2005.

35 Örnek olarak bkz. OYAK (2005); *Radikal*, *Sabah*, *Milliyet*, 05.10.2005; *Radikal*, *Hürriyet*, 06.10.2005.

36 *Sabah*, 5-6.10.2005

37 Bu durumu en güzel şu iki alıntı özetlemektedir. Ereğli Belediye Başkanı: "Erdemir'in daha yüksek fiyatla satılmasını bekliyorduk. Kelepir fiyata satıldı. Tek tesellimiz ihaleyi Oyak'ın kazanması" (*Radikal*, *Sabah*, *Milliyet*, 05.10.2005); OYAK Genel Müdürü Coşkun Ulusoy: "Emekçilerimizin parasıyla Türkiye'yi kurtarmaya soyunmayız. Üyelerimizin ve Türkiye'nin çıkarı örtüşüyor." OYAK Genel Müdürü "elbette zarar eden bir kuruluşu [almayacaklarını], ihalelere kârlı gördükleri için [katılacaklarını], ulusal kaygıların ancak limitlerini zorlamalarına [neden olacağını]" da eklemiştir. *Hürriyet*, 08.09.2005.

38 *Radikal*, 20.06.2007.

İkinci sonuç, OYAK'ın, Türkiye'de askerlerin özellikle "12 Eylül sonrasında günümüze kadar, giderek daha fazla kendi içine kapalı ve kendi kendini üreten bir toplumsal zümre"³⁹ haline gelmelerinde önemli bir rolü olmasıdır. Bir başka deyişle, OYAK etkisiyle (emeklilik yardımı, ucuz konut ve borç kredileri) askeri personelin, özellikle de subayların, gündelik yaşam pratikleri orta ve üst orta sınıf hayatlara tekabül etmektedir.⁴⁰ OYAK yetkilileri bu hayatı, üyelere "bir ev, bir araba" formülüyle özetlemektedirler.⁴¹ Bir toplumsal zümre olarak varoluşu besleyen başka iktisadi mekanizmalar da devrededir: Orduvevleri, sosyal tesis, lojman gibi, askerlere diğer kamu personeline kıyasla daha geniş imkânlar tanıyan "aynı ayrıcalıklar"dır bunlar.⁴² Bu açıdan OYAK, 1960 ve 1970'lerde bozulmuş olan askeri iç hiyerarşi, disiplin ve bütünlüğü yeniden tesis etmeye yönelik sosyoekonomik bir araç işlevi de görmüştür.⁴³ Neoliberal iktisadi ve sosyal politikaların 1980 sonrasında derinleştirdiği yoksulluk ve yoksunluk bağlamında TSK'nın ayrıcalıklı toplumsal zümre halinin pekişmesi, pretoryen ordu modelini güçlendirmekte ve Türkiye'de demokrasinin normalleşmesini engelleyici bir unsur olarak durmaktadır.

Üçüncü sonuç, OYAK'ın paradoksal etkileriyle ilgilidir. OYAK'ın üyelerine yukarıda dile getirdiğimiz mali imkânları sunması, ilk bakışta ordu içinde belirli bir entegrasyonu sağlar gibi görünse de, ayrıcalıklı zümre avantajlarından tüm ordu mensuplarınınca eşit şekilde faydalanılmadığı dikkate alındığında, tam tersi bir etkiyle ordu içinde yeni bölünmelere de yol açmıştır. OYAK'ın temsil ettiği büyük ekonomik pasta, bu pastadan pay alma noktasındaki çatışmaları da tetiklemektedir. Örneğin, alt ve orta rütbeli subayların OYAK yönetimini kontrol altında tutan üst rütbeli subaylara yönelttikleri, kurumun üye istekleri dışında faaliyet gösterdiği, sosyal hak ve hizmetlerin yetersiz olduğu, sosyal hizmetten ziyade holding yatırımlarına ağırlık verildiği, emeklilikten sonra kurum nemalarından faydalanılmadığı şeklindeki eleştiriler, yıllar zarfında hep gündemde kalmıştır.⁴⁴ Bir başka örnek ise, "ordunun proleterleri" olarak adlandırılan astsubayların OYAK'a yönelik eleştirileridir. TEMAD üzerinden eleştirilerini son yıllarda açıkça kamusal alana taşıyan emekli astsubaylar, OYAK üyelerinin dörtte üçünü kendilerinin oluşturmasına ve yasal kesintilerin %55 ila 60'ünün astsubaylardan yapılmasına rağmen, astsubayların kurumun imkânlarından faydalanamadıklarını belirtmekte, OYAK ve iştiraklerinin yönetim kurullarında yer almayı talep etmektedirler. Bunun yanı sıra, emeklilikle beraber kurumla ilişkinin kopması sonucu, eski üyelerin ileri tarihli OYAK kazançlarında sahip oldukları haklardan faydalanamamalarını da eleştirmektedirler.⁴⁵ TEMAD'ın sivil idari yargıda açtığı davalar askeri idari yargıya havale edilmiş ve bir sonuç alınamaması üzerine TEMAD 10 Eylül 2007'de AİHM'e şikâyetinde bulunmuş ve mahkeme bir süre önce dava başvurusunu kabul etmiştir.⁴⁶

Dördüncü olarak, OYAK'ın varlığı üzerinden TSK sosyoekonomik iktidar ilişkilerinin içine daha fazla çekilmekte ve bu ilişkilerde açıkça ve doğrudan bir taraf olarak yer almaktadır. Hiç şüphe yok ki devlet aygıtının bir parçası olarak var oldukları sürece ordular her zaman iktidar ilişkilerinin bir tarafıdır. Ancak, modern siyasal alanın ve devlet yapısının görece demokratik düzenlenme biçimlerinde aslanan, orduların en azından formel-biçimsel olarak sosyopolitik ve sosyoekonomik iktidar ilişkilerinde açıkça yer almamalarıdır. Aksi durumun, hem sosyopolitik alanın demokratik yönüne hem de orduların kendi içsel yapılarına zarar vereceği açıktır. Nasıl ki ordunun politik aktör olarak siyasal süreçlerde yer alması politik tarafsızlık iddiasına hanel getiriyorsa, doğrudan iktisadi bir aktör olarak da sosyoekonomik iktidar ilişkileri içinde yer alması sosyoekonomik aktörler nezdindeki tarafsızlık iddiasına hanel getirmektedir. OYAK'ın varlığı üzerinden ordu, Türkiye'deki sermaye grupları arasındaki çeşitli bölünme eksenlerinin de doğrudan parçası olarak görülmektedir. Bu bölünmeler, şirketler, sektörler, küçük-orta ve büyük sermaye, "İslami"- "laik" sermaye gibi çeşitli eksenlerde olabildiği gibi, OYAK kendisini başka holdinglerle kıyasladığında da tezahür edebilmektedir.⁴⁷ Kısacası, ister siyasi ister iktisadi alanda olsun TSK'nın pretoryen pratikleri, kendi meşruiyet söyleminde sıklıkla yinelediği "partiler üstü, sınıflar üstü, siyaset üstü" olma iddiasının altını doğrudan oymaktadır. TSK'yı dar sosyopolitik ve sosyoekonomik iktidar ilişkilerinin içine çeken bu pratikler, kendi iç işleyiş ve yapılanmalarını da olumsuz etkilemektedir.

39 İnsel, 2004: 45.

40 Örneğin 2004 yılında OYAK'ın ve Emekli Sandığı'nın verdiği emeklilik ikramiyeleri karşılaştırıldığında OYAK'ın verdiği ikramiyelerin orgeneral için yaklaşık 4 kat, kıdemli albay için yaklaşık 3, kıdemli başçavuş için ise 1,5 kat fazla olduğu görülmektedir. Bkz. OYAK,2004: 76.

41 2008 yılı Faaliyet Raporu'nun ilk sayfasında da OYAK logosunun altında "bir ev, bir araba" yazmakta, Genel Müdür Coşkun Ulusoy'da her üyesi için "1 ev + 1 araba" imkânını "kalcı olarak sunabilmekle" övünmektedir. OYAK (2008) ve "OYAK Emeklinin Evini Geri Getirdi, Yanına Bir de Araba Ekledi", *Radikal*, 16.06.2009.

42 İnsel, 2004: 50-51; Akay, 2009a: 124.

43 Akyaz, 2002: 382-388.

44 Örnekler için bkz. Akça, 2004: 264-265; 2006: 362-364.

45 Ayrıntılar, birebir alıntılar ve TEMAD yetkilileriyle yapılan görüşmelerden aktarımlar için bkz. Akça,2006: 364-367.

46 "Astsubaylar ile OYAK AİHM'de Davalık Oldu", *Radikal*, 22.03.2010. Daha önceki gelişmeler için ayrıca bkz. *Radikal*, 08.10.2004; *Milliyet*, 13.10.2005.

47 Bu tarz somut örnekler için bkz. Akça,2004: 251-253, 265-267; 2006: 370-374.

Son olarak, OYAK'ın yarattığı sonuçların AB ile uyum süreciyle ilişkisinden bahsetmek önemlidir, zira Türkiye'deki pretoryen yapının liberal demokratik asker-sivil ilişkileri doğrultusunda reforme edilmesi adımlarında AB uyum reformları önemli bir kaldıraç işlevi görmüştür. Bu gerçeğe rağmen, AB ilerleme raporlarının hiçbirinde OYAK gündeme gelmemiştir. 2005 yılında AB'nin beş ana kurumundan biri olan Avrupa Ekonomik ve Sosyal Komitesi (işadamları, işçiler, çiftçiler, kooperatifler üzerinden sosyal grupların temsil edildiği 222 üyeli bir komite), AB Konseyi Aralık 2004 toplantısına yönelik olarak hazırladığı bir raporun ilk taslağında askeri harcamaların denetiminin yanı sıra OYAK'ı da üyelik sürecinde reforma ihtiyaç gösteren alanlardan biri olarak tanımlamıştır; ancak daha sonra hem OYAK'ın hem de dönemin İSO başkanı Hüsamettin Kavi'nin, Avrupa Birliği Ekonomik ve Sosyal Komitesi, Karma İstişare Konseyi (KİK) Eşbaşkanı sıfatıyla yaptığı girişimler sonrasında OYAK kısmı rapordan çıkarılmıştır.⁴⁸ Ayrıca OYAK, 2003 yılından beri, AB ek emeklilik fonları dernekleri federasyonu European Federation for Retirement Provision'ın da üyesidir. Herhangi bir AB ülkesi ordusunun OYAK gibi bir yapıya sahip olması tahayyül bile edilemezken, bu konunun, orduların demokratik denetim ve düzenlemelere tabi tutulması gereğinin bir parçası olarak görülmemesi ya tutarsızlıkla ya da güç ve çıkar ilişkileriyle açıklanabilir. OYAK'ın başta Renault ile onyıllardır süren ortaklığı, AXA grubuyla uzun yıllar sürmüş ortaklığı, Almanya savaş sanayiinin ihracatında %15'lik payla Türkiye'nin birinci sırada yer alıyor oluşu⁴⁹ bu çıkar ilişkilerinin en göze çarpanlarıdır.

48 "OYAK da AB Kriteri Sayıldı", *Referans*, 19.06.2004; Serpil Yılmaz, "Avrupa OYAK'ta İkna Oldu", *Milliyet*, 09.08.2004.

49 Türk Savunma Sanayii Raporu, 2008: 52

Askeri Harcamalar

Bugün dünyanın çeşitli ülkelerinde varlığını sürdüren ASÜK'ün en önemli ayağını askeri harcamalar oluşturmaktadır. 2008'de küresel askeri harcamaların yaklaşık 1,5 trilyon dolar olduğu tahmin ediliyor, bu da gayrisafi küresel hâsılanın %2,4'üne denk düşüyor. Bu, 2007'ye göre %4'lük, 1999-2008 dönemine göre ise %45'lik bir artışa denk geliyor.⁵⁰ Türkiye'de de ASÜK'ün bu formu belirgin bir ağırlığa sahiptir. Milliyetçi-militarist milli güvenlik ideolojilerinin sonucu olan askeri harcamalar demokratik bir toplum ve siyaset açısından başlı başına sorun teşkil ederken, bu harcamalar üzerinde ordunun neredeyse mutlak bir söze ve kontrole sahip olması Türkiye'de ek bir sorun kaynağı oluşturmaktadır.

Türkiye'deki milli güvenlik ideolojisinin ve yapılanmasının önemli sonuçlarından biri de, kamu kaynaklarının kullanımında ortaya çıkmaktadır. Güvenlik anlayışını Türkiye toplumunun insani ve sosyal güvenliği yerine devletin askeri-asayiş güvenliği üzerine kuran siyasal anlayış, kamu kaynaklarının kullanımını da askeri ve iç güvenlik harcamalarına yönlendirmektedir. Vergi ve gelir bölüşümü adaletsizliğinin çok derin olduğu Türkiye'de, 1980'den beri kesintisiz uygulanan neoliberal iktisadi politikalar, kamu kaynaklarının önemli bir kısmının küresel neoliberalizmin bir sonucu olarak borç ve faiz ödemelerine ayrılmasına yol açmıştır. Kamu kaynaklarının geri kalan kısmına bakıldığında ise, kaynakların yeni yatırımlar veya sosyal harcamalardan ziyade askeri ve iç güvenlik harcamalarına yöneldiği görülmektedir. Nurhan Yentürk'ün de ifade ettiği gibi,⁵¹ "Bugün ülkede yaşanan yüksek gelir dağılımı bozukluğu ve yüksek yoksulluk oranlarına rağmen askeri harcamalar sosyal hizmet ve sosyal yardım harcamalarının çok üzerindedir".

Almanak 2005'te, Ümit Cizre insani güvenlik kavramını şöyle tanımlamaktadır:

İnsani güvenlik, ülkelerin yalnızca askeri/sert güvenliğe değil, özellikle çağdaş siyasal sözlükte "azınlıklar" olarak ifade edilen insan toplulukları da dahil vatandaşlarının tümünün yaşam kalitesini, özgürlüğünü, yoksulluk, yoksunluk ve şiddetten korunmasını –yani mevcut güvenlik yapılarının bu amaçlar doğrultusunda yeniden düşünülerek yapılandırılmasını– öngören bir kavram.⁵²

Dolayısıyla, insanı ve toplumu merkeze alan demokratik bir anlayış, kamusal kaynakların "yaşam kalitesi, özgürlük, yoksulluk, yoksunluk vb." sorunların aşılması yönünde kullanılmasını ve aksi kullanım hallerinin sorgulanmasını gerektirmektedir. Bu bölümde Türkiye'nin askeri harcamaları böyle bir sorunsal çerçevesinde değerlendirilecektir. Sırasıyla, askeri harcamaların tarifi ve kaynaklarının neler olduğuna bakılacak, ardından Türkiye'de askeri harcamaların mali boyutları ve seyri üzerine odaklanılacak, son olarak da demokratik siyasal ve toplumsal denetim mekanizmalarının yokluğu meselesi ele alınacaktır.

ASKERİ HARCAMALARIN TANIMI VE KAYNAKLARI

Askeri harcamalar söz konusu olduğunda, ilk başta önümüze gelen soru askeri harcamaların neyi içerdiğinin tanımlanmasıdır. Türkiye'de askeri harcamalar üzerine en kapsamlı araştırmalardan hareketle, biri görece dar diğeri görece geniş iki içerik tarifi yapılabilir. Türkiye'de savunma harcamaları konusunda en yetkin çalışmaları üretmiş olan Gülay Günlük-Şenesen, savunma harcamalarının kapsamını şöyle tarif ediyor:

Savunma harcamaları Milli Savunma Bakanlığı (ve bağlı Kuvvet Komutanlıkları), Jandarma Genel Komutanlığı ve Sahil Güvenlik Komutanlığı'nın gereksinimlerini karşılamak için yapılan personel, silah, diğer askeri teçhizat ve mühimmat harcamaları ile yakıt, yiyecek, giyecek vb. yatırım ve transfer harcamalarını kapsar.⁵³

Nurhan Yentürk'ün çalışmasında ise, SIPRI'nin daha geniş tanımı kullanılmakta ve paramiliter güçlere ve askeri araştırmalara ayrılan harcamalar kadar bu alanda faaliyet gösteren (Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu [MKE] gibi) başka kamu kuruluşlarının harcamalarına da yer verilmektedir.

⁵⁰ SIPRI, 2009: 179.

⁵¹ Yentürk, 2009: 4.

⁵² Cizre, 2006b: 8-9.

⁵³ Günlük-Şenesen, 2002a: 8.

SIPRI metodolojisine göre, silahlı kuvvetlerin, savunma bakanlıklarının ve savunma projeleri üreten diğer kamu kurumlarının (örneğin, Savunma Sanayi Destekleme Fonu) cari ve sermaye transferi harcamaları askeri harcamalar kapsamında kabul ediliyor. Ayrıca eğitimi ve silah donanımı askeri operasyonlara yönelik yapılmış ve askeri operasyonlarda kullanılabilen paramiliter güçler (örneğin köy korucuları), askeri uzay harcamaları, askeri araştırma geliştirme harcamaları da askeri harcamalar kapsamında kabul ediliyor. Sayılan bu harcamalara belirtilen güçlerde görevli tüm askeri ve sivil personel harcamaları ve bunlara ait sosyal güvenlik kurumlarına yapılan ödemeler, emekli olanlara yönelik emeklilik ödemeleri, operasyon, bakım ve mal ve hizmet alımları ve diğer ülkelere yapılan askeri bağışlar da dikkate alınıyor. SIPRI metodolojisine göre, sivil savunma harcamaları askeri harcamalara dahil edilmemelidir.⁵⁴

Güvenlik sektörünün demokratik denetimi açısından bakıldığında geniş bir tanım daha alan açıcı olmakla birlikte, her iki tanımda da Türkiye'deki askeri harcamaların kaynaklarının iki temel belirleyicisi, bütçe içi ve bütçe dışı kaynaklardır.⁵⁵ Bütçe içi kaynak Maliye Bakanlığı bütçe verilerindeki "Savunma Hizmetleri" kalemidir. 2006'ya kadar bu kalem altında sadece Milli Savunma Bakanlığı, Jandarma Genel Komutanlığı ve Sahil Güvenlik Komutanlığı yer alırken, 5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu⁵⁶ uyarınca 2006 yılından itibaren uygulanmaya başlanan yeni sınıflandırmayla askeri olmayan kamu kurumlarının ilgili harcamaları da eklenmiştir. Bu eklemelerle askeri harcamalar tanımı daha isabetli bir içeriğe ulaşmakla birlikte, Milli Savunma Bakanlığı'nın (MSB) bütçesi, örneğin 2008 yılında ilgili kalemin %99'unu oluşturduğundan, açık şekilde belirleyicidir. Ancak diğer yandan, yeni sınıflandırmada Jandarma Genel Komutanlığı ile Sahil Güvenlik Komutanlığı'nın harcamaları farklı bir kalem altında yer almaya başlamıştır, yani "Savunma Hizmetleri" değil, "Kamu Düzeni ve Güvenlik Hizmetleri" kalemi altında yer almaktadır. AB ülkelerinden farklı olarak Türkiye'de hâlâ açıkça askeri bir nitelik arz eden bu iki kurumun harcamalarının dışarıda tutulması, askeri harcamaların %20,2 oranında düşük gözükmesi anlamına gelmektedir. Bu sebeple, askeri harcamalar hesaplanırken, bu iki kurumun harcamalarının MSB harcamalarına eklenmesi daha isabetli olacaktır.⁵⁷

Türkiye'de askeri harcamaların bütçe dışı kaynağını ise Savunma Sanayii Müsteşarlığı (SSM) bünyesindeki Savunma Sanayii Destekleme Fonu (SSDF) oluşturmaktadır. SSM'yi kuran 07.11.1985 tarihli 3238 Sayılı Kanun'un⁵⁸ 12. maddesinde öngörülen fon üzerinden silah ve askeri teçhizat alımlarının ve askeri sanayi projelerinin finansmanında gerekli kaynağın genel bütçe dışından sağlanmasına olanak tanınmıştır. Fonun gelir kaynakları şunlardır:

- Her yıl bütçeye bu maksatla konulacak ödenek (Maliye Bakanlığı Muhasebat Genel Müdürlüğü üzerinden),
- Gelir ve kurumlar vergisi hâsılatı üzerinden aktarılan pay,
- MSB bütçesinden modern silah, araç ve gereçler için ayrılan ödenek,
- MSB bütçesi özel tüketim vergisi payından aktarılan oran,
- Milli Piyango gelirlerinden pay,
- Müşterek bahis gelirlerinden pay,
- Talih oyunları gelirlerinden aktarılan pay,
- TSK'yu güçlendirmek amacıyla kurulmuş bulunan vakıflardan yapılacak transferler,
- Kanunla kurulan fonlardan Bakanlar Kurulu'nca belirlenecek miktarda yapılacak aktarmalar,
- Bedelli askerlikten elde edilecek gelirler,
- Bağış ve yardımlar,
- Fonun mal varlığından elde edilecek gelirler.

Fondan yapılan harcamalar ise silah üretimi için kredi vermek, sermaye iştiraki ve silah alımı ve üretimiyle ilgili proje bedellerinden oluşmaktadır.

SSDF'nin gelirleri incelendiğinde, örneğin 2007 yılı için toplam 1256 milyon dolarlık gelirin 814 milyonunu gelir ve kurumlar vergisi üzerinden alınan pay, 186 milyonunu Milli Piyango gelirleri, 127 milyonunu MSB bütçesi özel tüketim vergisi payından aktarılan miktar, 88 milyonunu kendi mal varlığı üzerinden gelirler, 30 milyonunu da müşterek

54 Yentürk, 2009: 8-9.

55 Türkiye'de askeri harcamaların tüm kaynakları şöyle sıralanabilir: Bütçe, SSDF, ABD güvenlik yardımı, firma kredileri, Alman Dilim Yardımı, NATO Enfrastrüktür Fonu, Türk savunma fonu, özel ödenekler, TSKGV.

56 Bu kanun 2003 yılında Türkiye'deki mali yönetim ve kontrol sistemini Avrupa Birliği normlarıyla uyumlu hale getirmek için çıkarılmıştır.

57 Günlük-Şenesen, 2009: 172-173.

58 Resmi Gazete, 07.11.1985, sayı 18927. Bu kanunla, Savunma Sanayii Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı kurulmuş, 20.03.1991 tarihli 3704 sayılı kanunla da ismi Savunma Sanayii Müsteşarlığı olarak değiştirilmiştir.

bahis payı oluşturmuştur.⁵⁹ SSDF'nin 1986-2008 arası elde ettiği toplam gelir 21 milyar 945 milyon dolar, toplam giderleri ise 18 milyar 533 milyon dolardır.⁶⁰

Bütçe dışı bu kadar büyük meblağları bünyesinde toplayan SSM'nin karar alıcı organları, Savunma Sanayii Yüksek Koordinasyon Kurulu ve Savunma Sanayii İcra Komitesi'dir. Yüksek Koordinasyon Kurulu, başbakanın başkanlığında yılda iki kez 13 üyeyle⁶¹ toplanarak planlama ve koordinasyonu sağlar. Genelkurmay Başkanlığı tarafından belirlenen Stratejik Hedef Planı'na uygun olarak silah sistemleri ve araç ve gereç tedarikinin şeklini tespit eder. Savunma Sanayii İcra Komitesi'nin üyeleri başbakan, genelkurmay başkanı ve milli savunma bakanıdır. Komite, silah ve diğer araç gereçlerin yurtiçi ve yurtdışı tedariki konusunda karar alır, avans ödemeleri ile teşvikler konusunda SSM'ye direktif verir ve SSDF'nin kullanım esaslarını belirler.

Gülay Günlük-Şenesen'in sunduğu verilere göre,⁶² 1987-2000 arasında, askeri harcamaların yaklaşık %86'sı bütçeden, %14'e yakını da SSDF'den karşılanmaktadır. Askeri teçhizat için yapılan harcamalar dikkate alındığında ise, SSDF'nin önemi daha da belirginleşmektedir. Yine aynı dönem için Türkiye'deki toplam (bütçe artı bütçe dışı) askeri harcamaların %26,7'si askeri teçhizat harcamaları içindir. Askeri teçhizat alımı ve üretimi için yapılan harcamaların ise %54'ü bütçeden, %44'ü SSDF'den karşılanmaktadır.⁶³

ASKERİ HARCAMALARIN MALİ BOYUTU VE SEYRİ

Türkiye'de yapılan askeri harcamaların mali boyutu ve seyri söz konusu olduğunda, tüm araştırmacıların hemfikir olduğu nokta, ilgili kamu kurumlarının söz konusu harcamalar hakkında düzenli, sistematik ve şeffaf bilgi sunumu yapmamasının ve bütçe dışı kaynakların önemli bir yer tutmasının veri toplamak açısından sorun yarattığıdır. Bununla birlikte, hem bu alanda yapılmış yakın zamanlı çalışmalar hem de uluslararası veri kaynakları, Türkiye'de askeri harcamaların boyutlarını ve seyrini izlememize olanak tanımaktadır. Türkiye'nin askeri harcamaları konusunda, başta NATO olmak üzere çeşitli uluslararası organizasyonların ve (SIPRI gibi) konuyla ilgili uzman kuruluşların web sayfalarında ve yayımlanan yıllık raporlarında Türkiye'nin resmi olarak sunduğu veriler bulunurken, Türkiye'de resmi yetkililer bu bilgileri iç kamuoyundan ve toplumdan gizli tutmak konusunda özenli bir çaba içindedirler. Aslında bu durum, Türkiye'de ordunun "simgesel güç kullanımı"na⁶⁴ hizmet etmektedir ve ordunun kendini topluma karşı sorumlu hissetmemesiyle, toplumla arasında hesap verme ilişkisi kurmayı reddetmesiyle ilgilidir.

Türkiye'de askeri harcamaların mali boyutunu sergilemek üzere, öncelikle harcamaların değerlerine ve yıllar içindeki seyrine bakarak bazı genel eğilimleri belirlemek isabetli olacaktır.⁶⁵ 1980-2001 arası döneme bakacak olursak, Türkiye'de 1988-2000 arasında toplam askeri harcamaların (bütçe + SSDF + TSKGV) yıllık ortalama miktarı 5 milyar 275 milyon dolar olmuştur. 1990'dan 2000'e kadar her yıl 5-8 milyar dolar askeri harcama, 1-2 milyar dolar da askeri teçhizat için harcama yapılmıştır.⁶⁶ Dönemdeki dalgalanmaları da hesaba katarak bir değerlendirme yapılacak olursa, toplam askeri harcamalar 1988'den sonra hızlı bir yükselişe geçmiş, 1988'den 1999'a gelindiğinde askeri harcamalar dolar cinsinden 4,3 katına ulaşmıştır. 1994'te ekonomik kriz dolayısıyla bir miktar kesinti olmuşsa da, hemen ertesi yıl yükseliş devam etmiştir. Benzer şekilde, büyük ekonomik kriz yüzünden 2001 yılında dikkat çekici bir düşüş gözlenmekle birlikte, yine izleyen yıl yükseliş devam etmiştir.⁶⁷ 2001'de krizin patlak vermesinin ardından TSK yetkililerince yapılan, bazı silah tedariki ve üretimi projelerinin askıya alındığı açıklamalarının gerçeklikte karşılığı olmamış, bunlar kısa sürede tekrar yürürlüğe sokulmuştur.⁶⁸ Sonuç olarak, 2002'ye gelindiğinde, sadece bütçe içi harcamalar bile 1980 seviyesinin iki katının üzerine çıkmıştır.⁶⁹ Dolar cinsinden toplam askeri teçhizat harcaması ise 1999'a gelindiğinde 1987 yılının 5,7 katıdır.⁷⁰

59 SSM, 2007: 40. SSDF'nin 1986-2000 arasında yıllara göre toplam gelirlerinde her bir kalemin payı için bkz. Günlük-Şenesen, 2002a: 47.

60 1986-2008 arasında yıllara göre SSDF toplam gelir ve harcamalarına dair veriler için bkz. SSM, 2008: 39.

61 Kurulun üyeleri başbakan, genelkurmay başkanı, ekonomik işlerle görevli devlet bakanı, milli savunma bakanı, dışişleri bakanı, maliye ve gümrük bakanı, sanayi ve ticaret bakanı, kuvvet komutanları, jandarma genel komutanı, başbakanlık müsteşarı, Devlet Planlama Teşkilatı müsteşarı ile hazine ve dış ticaret müsteşarıdır.

62 Günlük-Şenesen, 2002a: 37.

63 A.g.e.: 73, 76.

64 İnsel, 2004: 47.

65 Türkiye'de 1980 sonrası dönemde askeri harcamalara dair verilerin en sistematik sunulduğu kaynaklar için bkz. Günlük-Şenesen, 2002a; 2004a; 2009. Ayrıca 2006-2008 arası gerçekleşen, 2009'da yasalaşan verilerin yanı sıra 2010 ve 2011 yılları için öngörülerin hesaplandığı kapsamlı bir başka çalışma için bkz. Yentürk, 2009.

66 Günlük-Şenesen, 2002a: 76, 82.

67 Günlük-Şenesen, 2002a: 75-79.

68 Bkz. "23 Katrilyonluk Tasarruf", *Milliyet*, 12.04.2001; "Türk Silahlı Kuvvetleri Savunma Harcamaları", Genelkurmay Başkanlığı Bilgi Notu 16.03.2001 ve 11.04.2001, <http://www.tsk.mil.tr>. Ancak dört ay sonra dönemin başbakanı Bülent Ecevit askıya alınan askeri projelerin 2002'de yeniden başlayacağını duyurmuştur. Bakınız "Askerlere Moral", *Radikal*, 02.08.2001.

69 Günlük-Şenesen, 2004: 272-273.

70 Günlük-Şenesen, 2002a: 79.

2000'li yıllara bakıldığında ise, sadece savunma bütçesi ele alındığında (yani bütçe dışı SSDF harcamaları katılmadığında) bile, dolar bazında sürekli ve düzenli bir artış gözlenmektedir. 2001 yılında 5,241 milyon dolarlık bütçe kaynaklı askeri harcamalar her yıl düzenli artış sergileyerek 2008'e gelindiğinde 13,515 milyon dolara ulaşmıştır. Dolar bazındaki bu sürekli yükseliş eğilimi, bir açıdan YTL'yi aşırı değerli tutma politikasının da bir sonucudur. Bununla birlikte, enflasyona uyarlanmış YTL fiyatları üzerinden bakıldığında askeri harcamalara bütçeden ayrılan payın 2002 sonrasında belirgin bir düşüş eğilimi gösterdiği gözlenirse de, bu dönemdeki iniş ve çıkışlar oldukça dar denebilecek bir aralık içinde seyretmiştir. Özetlemek gerekirse, askeri harcamaların 1998-2008 dönem ortalaması 1,8 milyar YTL'dir. Harcamalar 2002'ye kadar bunun üzerinde seyretmiş, 2002'den sonra ise bu ortalamanın altına düşmüştür. Ancak 2008 verileri üzerinden bakıldığında geldiği nokta yaklaşık 1,7 milyar dolar civarındadır, yani söz konusu düşüş yüksek askeri harcama politikasını tersine döndürecek boyutlarda değildir. Savunma bütçesindeki bu düşüşte, askeri personel sayısının azalması sonucu personel harcamalarında gerçekleşen düşüşün belirleyici olduğu söylenebilir. Askeri teçhizat harcamaları açısından döneme bakıldığında ise, 1998-2003 arası sürekli bir artış, 2004-2005 arası kısmi bir düşüş ve ardından tekrar artış eğilimi gözlenmektedir. Bu dönemde YTL değerlendirilmiş olduğu için silah alımında kısıntıya gidilmemiştir.⁷¹ Ayrıca buna, SSDF'nin 2000-2008 arası 9,535 milyon dolarlık harcamalarının çok büyük bir kısmının⁷² silah tedariki ve üretimine ayrıldığı da eklenecek olursa, bütçe içi harcamalarda gözlenen kısmi düşüşün bütçe dışı harcamalarla ziyadesiyle telafi edildiği söylenebilir.

2000'li yıllara dair yukarıda verilen rakamlara SSDF ve diğer ilgili kurumların yaptığı harcamaların katılmadığı dikkate alındığında, askeri harcamaların yükselme eğilimi gösterdiği şeklindeki yorumumuz daha da güçlenmektedir. Söz konusu ek harcamaları katarak toplam askeri harcamaları sunan Nurhan Yentürk'ün çalışmasının da gösterdiği gibi,⁷³ 2006-2009 arası toplam askeri harcamalar yaklaşık 16 milyar YTL'den 20,5 milyar YTL'ye yükselmiştir.⁷⁴ Aynı şekilde, Lale Sariibrahimoğlu da yaptığı çalışmalarda ısrarla askeri harcamaların tüm kaynakları hesaba katıldığında savunma için ayrılan kaynakların sürekli yükselmekte olduğunu ve kamu harcamaları içinde başta gelmeyi sürdürdüğünü belirtmektedir.⁷⁵

Askeri harcamalara dair bu verileri anlamlandırmanın yolu, çeşitli büyüklükler içine yerleştirmektir. İlk olarak, bütçe içi askeri harcamaların toplam bütçe içindeki yerine bakılabilir. 1980-2000 arası döneme bakıldığında, konsolide bütçe içinde savunma harcamalarının oranının düştüğü görülür: 1980'de %17,2, 1992'de %13,5, 2001'de %7,9. 2000'li yıllara bakıldığında konsolide bütçe içindeki askeri harcamaların yüzdesi 2005'te %8,7'ye çıkmakla birlikte 2008'e gelindiğinde %7,5'e geriler. Ancak, bütçe harcamalarının çok önemli bir kısmının faiz ödemelerine gittiği dikkate alınırsa, faiz ödemelerinden sonra kamu kaynaklarının nasıl dağıldığına bakmak, yani konsolide bütçeden ziyade birincil bütçeye (yani konsolide bütçeden faiz harcamalarının çıkarıldığı bütçeye) bakmak daha gerçekçi ve isabetli olacaktır. Böyle bakıldığında, askeri harcamaların 1980'de %17,7, 1992'de %16,5, 2001'de %16,2 olduğu görülecektir. Yani, 2001'e kadar olan dönemin ortalaması olan %16,5'in seviyesi krizlere rağmen korunmuştur. 2002'den sonra ise faiz dışı bütçe içinde de askeri harcamaların payı bir düşüş göstermiş ve %10-11 civarına gerilemiştir.⁷⁶ Ancak unutmamak gerekir ki bütçe dışı askeri harcamalar bu hesaplamalara dahil değildir.

İkinci olarak, askeri harcamaların gayrisafi yurtiçi hâsılaya (GSYH) oranı üzerinden bir değerlendirme yapılabilir. Gülay Günlük-Şenesen'e göre,⁷⁷ "savunma harcamalarının gayrisafi yurtiçi hâsılaya (GSYH) göre oranı 1998 yılında %2,3 iken, 1999-2002 döneminde %2,7 dolayında olmuş, 2007 yılına kadar düşüş göstererek %1,7'ye kadar inmiş görülmektedir." NATO verilerine göre ise Türkiye'nin askeri harcamalarının GSYH'ya oranı 2004'te %2,4 iken 2008'de %1,8'e gerilemiştir. GSYH'ya oran üzerinden diğer NATO ülkeleriyle karşılaştırdığımızda ise, 2004-2007 arası dönem için Türkiye'nin %2,12'lik ortalaması, NATO-Avrupa ülkeleri ortalamasının (%1,8) üzerinde, NATO-Amerika ortalamasının (%3,8) ise altındadır. 2007 yılı verileri dikkate alındığında, GSYH'ya oranla Türkiye'den daha fazla harcama yapan ülkeler sadece ABD, Bulgaristan, İngiltere, Fransa ve Yunanistan'dır.⁷⁸

Aslında, hem bütçeye hem de GSYH'ya oranla Türkiye'nin askeri harcamaları 2000'li yılların özellikle ortasından itibaren bir düşüş sergilemekle birlikte, Türkiye hâlâ yüksek askeri harcama yapan ülkeler kategorisindedir. Söz

71 Günlük-Şenesen, 2009: 173-175.

72 Lale Sariibrahimoğlu, 2006: 62'de SSM kaynaklarının neredeyse %90'ının askeri alımlara ve projelere ayrıldığını belirtmektedir.

73 Yentürk, 2009: 29.

74 Buradaki 2006-2008 arası toplam askeri harcama verileri gerçekleşen harcamaları, 2009 için verilen rakam ise kanunlaşan veriyi içermektedir.

75 Örneğin bkz. Sariibrahimoğlu, 2006.

76 Dayanılan veriler için bkz. Günlük-Şenesen (2002a; 2002b; 2009).

77 Günlük-Şenesen, 2009: 174.

78 Veriler için bkz. Akay, 2009: 162 ve Yentürk, 2009: 32.

konusu düşüşler nominal olmayıp oransal düşüşlerdir ve kısmen hem bütçe hem de GSYH'nın büyümesiyle ilgilidir. Yine bu noktada dikkat edilmesi gereken önemli bir nokta, aşırı değerli YTL düşük kur politikasının askeri harcamalar söz konusu olduğunda Türkiye için bir avantaj oluşturmasıdır. "1998 sonrası dönemde savunma harcamalarının dolar cinsinden değeri, YTL'nin değerlendirilme sürecine de bağlı olarak, belirgin bir artış göstermiştir. [...] 2001 yılındaki krizin ardından savunma harcamalarının dolar cinsinden alım gücü sürekli yükselmiş, [dönem sonunda] 2003 yılındaki düzeyin neredeyse 2 katına ulaşmıştır."⁷⁹ Bu açıdan bakıldığında, 2000'li yıllar, Türkiye'de askeri harcamalar konusundaki taleplerin yegâne belirleyicisi konumundaki TSK'nın taleplerinin karşılandığı bir dönemdir.

Üçüncü olarak, askeri harcamalar ile sosyal güvenlik harcamaları arasında karşılaştırma yapmak, kamu kaynaklarının kullanımı konusunda bilgi verir. Bu konuda farklı kaynaklarda farklı değerlendirmelere rastlanmaktadır. Örneğin, Günlük-Şenesen,⁸⁰ bütçe içi kaynakların dağılımı açısından 1980-2000 arası dönemde, askeri harcamalar ile diğer kamu harcamaları (eğitim, sağlık ve genel hizmetler harcamaları) arasında ekonometrik bir analiz yapıldığında negatif bir ilişki olmadığını belirtmektedir. Diğer bir ifadeyle, askeri harcamalardaki artış veya azalış diğerlerinde doğrudan bir azalış veya artışa yol açmamaktadır. Bütçe içi kaynakların dağılımı açısından bakıldığında, 1988 sonrasında eğitime ayrılan pay, savunma harcamalarına ayrılan paydan yüksek olagelmıştır. Yıldırım ve Sezgin ise,⁸¹ askeri harcamalar ile eğitim arasında negatif bir korelasyon olmadığını teyit ederken, askeri harcamalar ile sağlık arasında birbirini ters yönlü etkileyen bir korelasyon olduğunu ileri sürmektedir. Askeri harcamaların bütçe dışı kaynaklarını da hesaba katan Nurhan Yentürk'ün⁸² çalışmasına göre ise, 1988 sonrası dönemde bütçe harcamalarının GSYH'ya oranı üzerinden yapılan karşılaştırmada, askeri harcamaların eğitime yapılan harcamalardan küçük olduğu yıllar 1992-1993 ve 2003-2009 arasındadır. Aynı şekilde, sağlık harcamaları da 2002-2009 döneminde çok küçük oranlarla da olsa askeri harcamaların üstüne çıkmıştır.

2004-2005 yıllarına ait verilerle uluslararası bir karşılaştırma yapıldığında, Türkiye'de kamu sağlık harcamalarının (GSYH içindeki payı) OECD ülkeleri ortalamasına yakın olmasına karşın, satın alma gücü paritesi esas alınarak hesaplanan kişi başına sağlık harcamaları bakımından Türkiye OECD ülkeleri arasında son sırada yer almıştır. Sosyal harcamalar toplamı (GSYH içindeki payı) bakımından da Türkiye OECD ülkeleri arasında Kore ve Meksika'yı takiben sondan üçüncü sıradadır. Eğitim harcamaları (GSYH içindeki payı) göz önüne alındığında ise Türkiye'nin 33 Avrupa ülkesi arasında ancak sondan beşinci olduğu görülmüştür. Devlet tarafından yapılan sosyal koruma, eğitim ve sağlık harcamalarının GSYH içindeki payında 2001-2009 yılları arasında değişimler olmakla birlikte, ele alınan süreç içerisindeki artışların kayda değer olduğunu söylemek mümkün değildir.⁸³

Bu noktada salt nicel değerlendirmelerin ötesine geçip nitel değerlendirmelere (yani temel sosyal politika hizmetlerinin durumuna) ve niteliksel sorunlara yönelmek, meseleye kamusal-siyasal tercih perspektifinden yaklaşmak farklı bir pencere sunacaktır. Her ne kadar son yıllarda başta eğitim, kısmen de sağlık harcamalarında belli bir artış söz konusu olmuşsa da, bu ne askeri harcamaların aleyhine bir gelişmedir ne de 1980 sonrası neoliberal politikaların eğitim ve sağlık alanlarında yarattığı tahribatı geri döndürecek boyutlarda bir değişimdir.

Bu açıdan bakıldığında, Yıldırım ve Sezgin'in şu yorumu oldukça önemlidir:

Öyle görünüyor ki hükümetler bütçe tahsisi yaparken, temel hareket noktaları kaynakları üç ana bileşen [savunma, eğitim, sağlık] arasında paylaşmak değildir. Temel hareket tarzında, öncelikle askeri talepler karşılanmakta, sonra geri kalan bütçe kaynakları sağlık ve eğitim harcamalarına dağıtılmaktadır.⁸⁴

Yüksek askeri harcamaların toplumsal sonuçlarını izlemek için sorulacak bir başka soru ise, bu harcamaların toplumun hangi kesimleri tarafından finanse edildiğidir. Mesele, askeri harcamaların bütçe içi ve bütçe dışı gelirlerinin kaynağının, yani toplumdan alınan vergilerin niteliğiyle yakından ilişkilidir. Bu konuda da elimizde ayrıntılı çalışmalar bulunmamakla birlikte, Türkiye'de toplanan vergiler içinde dolaylı vergilerin, yani doğrudan tüketim üzerinden alınan vergilerin ve gelir ve kurumlar vergisinin belirleyici olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Askeri harcamaların hem bütçe içi hem de bütçe dışı kaynaklarında bu vergilerin belirleyici bir ağırlığı vardır. Türkiye'de kurumlar vergisi gelirleri düşükken, sabit gelirlilerden alınan gelir vergisi toplamı yüksektir. Ayrıca Türkiye'de dolaylı vergiler çok yüksektir: 1993'te bu vergilerin toplam vergiler içindeki oranı %38,4 iken, 2002'de bu oran 68,6'ya

79 Günlük-Şenesen, 2009: 174.

80 Günlük-Şenesen, 2002b; 2002a: 31.

81 Yıldırım ve Sezgin, 2002.

82 Yentürk, 2009: 37.

83 Kurt Topuz, 2009.

84 Yıldırım ve Sezgin, 2002: 577.

yükselmiştir.⁸⁵ Dolayısıyla, askeri harcamaların dolaylı vergiler üzerinden finanse edilmesi, başta orta ve düşük gelirli olmak üzere toplumun geniş kesimlerini etkilemektedir.

Son olarak, askeri harcamaların makro-ekonomik istikrar üzerinde etkileri, hem ilgili literatür açısından hem de kamusal-siyasal açıdan önemli bir sorundur. Temel soru, bütçe açığı, cari açık ve dış borçlanmanın ne oranda yüksek askeri harcamaların bir sonucu olduğudur. Bu sorulara verilecek pozitif cevaplar, Türkiye'nin 1980 sonrası dönemde yaşadığı ekonomik istikrarsızlık ve neredeyse sürekli kriz hali üzerinde askeri harcamaların belirleyiciliğine gönderme yapar. Ancak, bu sorular üzerine yapılmış istatistiki analizlerde, genellikle 1980 sonrası dönemde Türkiye'nin askeri harcamalarının, bütçe açıkları, cari açıklar veya dış borçlanma üzerinde *asli* bir tetikleyici etki gösterdiğine dair ekonometrik bir ilişkinin tespit edilemediğinden söz edilir.⁸⁶

Hiç şüphe yok ki Türkiye ekonomisinin içinde bulunduğu kronik makro-ekonomik istikrarsızlık, 1980 sonrasında uygulanan neoliberal iktisadi politikalarından kaynaklanmaktadır.⁸⁷ Ancak şu da açıktır ki, askeri harcamaların sorgulanmadığı kriz ve borç içindeki bir ekonomide, yüksek askeri harcamaların da makro-ekonomik istikrarsızlık üzerinde etkisi vardır. Meseleye kamusal-siyasal tercih perspektifinden bakıldığında, askeri harcamalara akan kamu kaynaklarının sosyal ihtiyaçlara veya makro-ekonomik istikrarı tesis etmeye yönelmesi durumunda sosyal ve iktisadi yaşama olumlu katkıları olacağını söyleyebiliriz. Bu etkiyi tahayyül edebilmek için iki örnek verilebilir. 2003 itibarıyla Türkiye'nin toplam kamu borcu 160 milyar dolar iken (GSMH'nin %82-85'i), 1980-2000 arası toplam askeri harcamaları 111 milyar dolar ve 1981-1999 arası askeri teçhizat harcamaları 25 milyar dolardı. Toplam askeri harcamaların faiz harcamalarına oranının dönem ortalaması %51,9, askeri teçhizat harcamalarının ise %14,9'du.⁸⁸ Türkiye'nin 1988-1999 arasında yaptığı yıllık ortalama askeri teçhizat harcaması 1,3 milyar dolardır ve bu meblağ, büyük 2001 krizinin ardından Nisan 2002'de Dünya Bankası'ndan sağlanan kredinin toplamına denktir. Türkiye'nin bu dönemde gerçekleştirdiği ortalama yıllık askeri harcaması, Aralık 1999'da IMF ile imzalanan 3 yıllık ve yaklaşık 4 milyar dolarlık stand-by kredisinin 1,5-2 katına denktir.⁸⁹

Türkiye'de 1980 sonrası dönemde askeri harcamaların yüksek seyretmesinin ele alındığı bir çalışmada değinilmesi gereken önemli bir nokta da, PKK'ya karşı sürdürülen "düşük yoğunluklu savaş"ın getirdiği maliyetlerdir. Bu savaş maliyetlerinin kamu açıkları ve borçlanması üzerinde belirleyici etkileri olduğunu ileri süren çalışmalarda⁹⁰ tezlerin izi daha ayrıntılı çalışmalarla da takip edilmelidir. Örneğin Nazım Ekinci⁹¹ ve Günlük-Şenesen,⁹² Türkiye'nin silah ithalatında 1992-1993 yıllarında yaşanan artışın kamu açıkları ve 1994 finansal krizi üzerindeki etkilerine bakarak, savaş kaynaklı harcamaların dönemsel etkilerinin belirleyiciliğine vurgu yapan çalışmalar yapmışlardır; bu çalışmalar, savaşın sosyal, siyasal ve kültürel istikrarsızlıkların yanı sıra iktisadi istikrarsızlık ve krizler üzerinde de göz ardı edilemeyecek bir etkisi olduğu konusunda önemli bir uyarı olarak değerlendirilmelidir. Bu etkiyi kamuoyu nezdinde görünmez kılan sebeplerden biri de, "düşük yoğunluklu savaş"ın maliyetleri konusunda toplumun sistematik biçimde bilgisiz bırakılmasıdır. Bu rapor çerçevesinde meselenin önemini ve vahametini göstermesi açısından söz konusu maliyetlere dair farklı dönemlerde yapılmış iki açıklamayı aktarmakla yetineceğiz. *Radikal* gazetesindeki 1999 tarihli bir haberde, "yetkililere göre, terörün Türkiye'ye maliyeti 65 ile 100 milyar dolar arasında değişiyor" denmiştir.⁹³ Temmuz 2008'de ise, dönemin Hükümet Sözcüsü Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Cemil Çiçek, söz konusu maliyetin 25 sene için 300 milyar doların üzerinde olduğunu bildirmiştir.⁹⁴

ASKERİ HARCAMALARIN DENETİMİ

Askeri harcamalar söz konusu olduğunda temel sorun alanlarından birisi de askeri harcamalara kimin karar verdiği, söz konusu harcamalar üzerinden sivil siyasal ve toplumsal denetim mekanizmalarının olup olmadığı meselesidir. Askeri harcamaların denetimi bağlamında TBMM (yasama), hükümet ve Milli Savunma Bakanlığı (yürütme) ve Sayıştay (yargı) olmak üzere en başta üç ayaklı bir değerlendirme yapmak gerekmektedir. Güvenlik sektörünün

85 Sönmez, 2002: 56, 62-65. 2010'un ilk dört ayı için Maliye Bakanlığı verileri üzerinden yapılan hesaplama göre ise bu oranın %67,8 olduğu ileri sürülmektedir. <http://www.internethaber.com/dolayli-vergiler-dudak-ucuklatiyor-253365h.htm> (erişim tarihi 02.06.2010).

86 Bu konuda bkz. Günlük-Şenesen (2002a; 2004b), Sezgin (2004)

87 Yeldan, 2001.

88 Günlük-Şenesen, 2002a: 76, 84.

89 Günlük-Şenesen, 2002a: 82.

90 Örneğin bkz. Doğan (1998), Başkaya ve Leventoğlu (1999), Sönmez (2001).

91 Ekinci, 1998: 21-25.

92 Günlük-Şenesen, 1995: 80.

93 "Terör Çok Pahalıya Mal Oldu", *Radikal*, 18.02.1999.

94 "Çiçek: 25 yılda PKK ülkeye 300 milyar doların üzerinde zarar verdi", *Sabah*, 21.07.2008.

demokratik denetimi açısından bunlara bir de demokratik kitle örgütleri ve/veya sivil toplum kuruluşları ayağını da eklemek isabetli olacaktır.⁹⁵

Merkezi bütçe içinde yer alan Milli Savunma Bakanlığı bütçesi, yasal olarak denetime açık olmakla birlikte, fiili işleyişe bakıldığında ne TBMM Plan ve Bütçe Komisyonu'nda ne de TBMM Genel Kurulu'nda parlamenter denetimin gerekleri sahici biçimde gerçekleşmemektedir, zira askeri harcamalar üzerine bir tartışma dönmektedir. Üstelik bu durum şu veya bu hükümet dönemine özgü olmayıp, onyıllardır süreklilik arz eden bir durumdur. TBMM Genel Kurulu'ndaki savunma bütçesi görüşmelerinde, parti temsilcileri, "ülkenin iç ve dış güvenliği için güçlü bir ordunun gerekliliğine" ve "her ne pahasına olursa olsun Türk ordusunun modernleştirilmesi için gerekli mali kaynakların ayrılmasına" vurgu yapan retorik güzellemelerin dışında herhangi bir değerlendirme, inceleme veya eleştiri sunmamaktadırlar.⁹⁶ 2 Kasım 2007'de Plan ve Bütçe Komisyonu'nda Milli Savunma Bakanlığı 2008 bütçesi görüşülürken AKP hükümeti, CHP ve MHP adına yapılan görüşmeleri de örnek olarak nakleden Nezir Akyeşilmen'in ifadesiyle "Milli Savunma Bakanlığı bütçesi ile ilgili yapılan konuşmalardan muhalefet ve iktidarı birbirinden ayırt edebilmek zordur".⁹⁷ Tüm bunlara ek olarak, Plan ve Bütçe Komisyonu'nun oturumları normalde basına açıkken, askeri bütçenin görüşüldüğü oturumlar basına kapalı gerçekleştirilmektedir.⁹⁸

Parlamenter denetim açısından önemli olabilecek bir başka organ ise Milli Savunma Komisyonu'dur (MSK). MSK, TBMM İç Tüzüğü'nün 20. maddesinde ele alınan daimi ihtisas komisyonlarından biridir.⁹⁹ Ancak komisyonun TBMM Başkanlığı tarafından kendisine gönderilen yasa tasarılarını incelemek dışında güvenlik bütçesi, silah alımları, MGSB başta olmak üzere güvenlik politikalarının belirlenmesinde herhangi bir yetkisi bulunmamaktadır. MSB, bütçe tasarı taslağını hazırlarken komisyondan görüş almaz.¹⁰⁰ Mevcut komisyonun 25 üyesinin 16'sı AKP'den, 5'i CHP'den, 3'ü MHP'den, 1'i de BDP'dendir. Yetkisiz bir organ olarak var olan MSK, İç Tüzük gereklerine aykırı biçimde faaliyetlerini tutanağa bağlamamakta ve muhalefet veya iktidardan kimse de bu duruma müdahale etmemektedir.¹⁰¹

Ahmet Yıldız'ın belirttiği gibi, "Birçok demokratik ülkede parlamento belli başlı silah projelerini gözden geçirir ve/veya onaylarken, TBMM bu konuda yetki sahibi değildir. [...] Silah alımlarına ayrılan bütçe payları konusunda da parlamento aktif bir iradeye sahip olmadığı gibi, belli bir yekûnu aşan silah alımlarının parlamentonun onayına sunulması da söz konusu değildir."¹⁰² TBMM'nin ve hükümetin askeri harcamaları denetleme konusundaki çekingenliğinin bir örneği ise 2003 yılında yaşanmıştır. TBMM Yolsuzlukları Araştırma Komisyonu, erken uyarı ve kontrol uçaklarının alımında devletin 180 milyon dolar zarara uğratıldığı iddiasıyla soruşturma açmış, ama bir sonuç alınmadan soruşturma kapatılmış ve 4 adet uçağın alımına onay verilmiştir.¹⁰³

Parlamenter denetim açısından bir başka denetim mekanizması ise (sözlü ve yazılı) soru, genel görüşme, meclis araştırması, gensoru ve meclis soruşturması gibi araçlardır. Ancak, TBMM'nin bu mekanizmalar üzerinden de askeri harcamaları denetleme pratiği yok denecek kadar azdır. 2004 yılında askeri harcamalara yönelik soru önergesi bulunmamaktadır.¹⁰⁴ 1 Ekim 2005-Ocak 2009 arasındaki dönemde, güvenlikle ilgili verilen 45 yazılı soru önergesinden sadece 6 tanesi, 4 sözlü soru önergesinden de 2'si TSK'yla ilgilidir. Bu 8 soru önergesinden de sadece birinde, ANAP İstanbul Milletvekili Emin Şirin'in 23 Ocak 2006 tarihli soru önergesi içinde "askeri harcamalar konusunda parlamento denetiminin tam olarak sağlanması" konusu yer almıştır. Ancak, süresi içinde cevaplanmadığından bu soru önergesi gelen kâğıtlar listesinde kalmıştır.¹⁰⁵ Ocak 2009-1 Haziran 2010 arasındaki dönemde de askeri harcamalara ilişkin yazılı veya sözlü soru önergesi verilmemiştir.

Askeri harcamaların denetimi çerçevesinde ikinci ayak yürütmedir. Ancak, Türkiye'de bir yandan MGK ve Genelkurmay Başkanlığı'na dair anayasal ve yasal düzenlemelerle askeri ve sivil olmak üzere iki yapılı bir yürütmenin inşa edilmiş olması, diğer yandan da Genelkurmay Başkanlığı'nın kısa bir dönem dışında (1949-1960) MSB'ye değil de doğrudan

95 Askeri harcamaları da içerecek şekilde güvenlik sektörünün parlamenter denetiminde temel ilkeler, mekanizmalar ve uygulamalar konusunda yol gösterici çok iyi bir kaynak için bkz. PAB ve DCAF (2004).

96 Yıldız, 2006: 14-157; Saniibrahimoğlu, 2006: 61. Bu konuda uzun bir dönemi kapsayan örneklerin yer aldığı bir çalışma için bkz. TC Maliye Bakanlığı, 1993: 27-86.

97 Akyeşilmen, 2009: 16-17.

98 Saniibrahimoğlu (2006: 61); Murat Yetkin, "Askeri Harcamaya Meclis Yetkisi, Sayıştay Denetimi Yolda", *Radikal*, 18.06.2003.

99 Yıldız, 2006: 14.

100 Yıldız, 2006: 15.

101 Akyeşilmen, 2009: 17.

102 Yıldız, 2006: 15, 21.

103 Saniibrahimoğlu, 2006: 54.

104 Yıldız, 2006: 18-20.

105 Akyeşilmen, 2009: 18-19.

başbakana bağlı olması,¹⁰⁶ Ali Bayramoğlu'nun ifadesiyle "yetki-sorumluluk bozukluğuna" yol açmıştır. Buna göre "siyasi yetkiye sahip olmayan, ancak sahip olmadığı siyasi yetkilerin sorumluluğunu taşıyan" bir milli savunma bakanı ile "taşıdığı yetkilere karşılık bu yetkilerden dolayı sorumlu olmayan" bir Genelkurmay Başkanlığı, Türkiye siyasal sisteminin temel bir özelliği olmuştur.¹⁰⁷ Milli Savunma Bakanlığı Kuruluş Kanunu'nda yapılan görev tanımına göre, milli savunma politikalarının ilkelerini, önceliklerini ve programını belirleme yetkisi Genelkurmay Başkanlığı'na teslim edilirken, bakanlığın işlevi milli savunma hizmetleriyle ilgili konularda Genelkurmay Başkanlığı ile hükümet arasında mali kaynak sağlanmasında aracı ve yardımcı olmaktır.¹⁰⁸ Yine Ali Bayramoğlu'nun ifadesiyle, Bakanlık "TBMM ile Silahlı Kuvvetler arasında yer alan, bunların Silahlı Kuvvetler'e yönelik denetim ve tasarrufunu bertaraf eden, buna karşılık Silahlı Kuvvetler'in sorumluluk dışı geniş yetkileriyle siyasi karar sahasına daha etkin müdahale etmesine zemin hazırlayan bir 'tampon kurum' görevi üstlenmiştir".¹⁰⁹

2005 yılında eski milli savunma bakanlarından Zeki Yavuztürk'ün, kendisiyle röportaj yapan Neşe Düzel'in savunma bütçesine dair sorduğu soruya verdiği yanıt, bu anlamda süreklilik arz eden bir durumu çok iyi özetlemektedir:

Savunma bakanı olarak imza yetkiniz vardır ama hangi paranın hangi maksatla nereye gittiğini bilemezsiniz. Bu harcama niye bu kadar diye sorduğunuzda gerekçeyi getirirler. Sizin o gerekçeyi anlayabilmeniz için askerlerle beraber çalışacak sivil uzman kadronuzun olması gerekir. Oysa Savunma Bakanlığı'nda bakanın kendi atadığı böyle bir kadrosu yok. Uzmanların hepsi asker. Şimdi güvenlikten sorumlu olan kuruluş "Benim ihtiyacım budur" diyor. Ben bakan olarak tek başıma "Senin istediğin niye bu kadar fazla" diyemem ki. Bilmiyorum ki. Bilmediğim bir şeyi nasıl söylerim. [Mecliste] Rakamları savunuyoruz. Artık güveniyorsunuz. Sonra bu, bir noktada güvenlik meselesidir, fazla detaylı bilmek belki de gerekmez.¹¹⁰

Mevcut Milli Savunma Bakanı Vecdi Gönül'ün görüş verdiği *Taraf* gazetesinde yapılan haberde ise şunlar dile getirilmektedir:¹¹¹

Askeri harcamaların Sayıştay'ın yanı sıra Meclis denetimine tabi olduğunu vurgulayan Gönül, "TBMM'nin işlevi sadece kanun yapmak değil, aynı zamanda bütçe hakkını kullanmaktır. Maalesef bu hak yerinde kullanılmıyor" dedi. Gönül'e göre, milletvekillerinin savunma bütçesinin incelenmesinde daha aktif davranması, askeri harcamaların Avrupa standartlarında şeffaf ve denetimli olmasına hizmet edecek.

Bu görüşler aslında sadece TBMM'nin değil Bakanlığın da askeri harcamalar konusundaki güçsüzlüğünü ifşa etmektedir. Hiç şüphe yok ki askeri harcamalar üzerindeki karar, denetim ve uygulamanın aslen TSK'nın kontrolü altında olmasının öncelikli sebebi, militarizmin varlığıdır. Bununla birlikte, eşitsiz bilgi, sivillerin çeşitli nedenlerle konuya dair belli bir uzmanlık geliştirememiş olması, gerekli siyasi iradenin yokluğu da bu duruma katkıda bulunan faktörlerdir.¹¹²

Askeri harcamalar dahil tüm kamu harcamalarının parlamenter ve yargısal denetimi açısından çok önemli bir kurum Sayıştay'dır. 1961 Anayasası'nın 127. maddesinin ilk halinde, Sayıştay'ın denetleme yetkilerinde istisnalara yer verilmemiştir. Ancak, önce 12 Mart'ta, ardından 12 Eylül ve sonrasında yapılan değişikliklerle, askeri malların ve harcamaların denetlenmesi engellenmiştir. 12 Mart ara rejimi altındayken 20.09.1971 tarihli anayasa değişikliğiyle 127. maddeye TSK'nın elindeki mallar için "milli savunma hizmetlerinin gerektirdiği gizlilik esaslarına uygun olarak kanunla düzenlenir" ibaresi eklenmiştir. Buna paralel olarak, Sayıştay Kanunu'nun 38. maddesine de askeri kadrolar ve teçhizatın Sayıştay'ca denetlenme usullerinin Sayıştay'ın görüşü alındıktan sonra milli savunma ve maliye bakanlıklarınca düzenlenecek bir yönetmelikle belirleneceği eklenmiştir. 12 Eylül askeri rejimi altında yapılan 1982 Anayasası, 160. maddesinde, 12 Mart'ın getirdiği "gizlilik" sınırlamasını aynen korumuştur. Ardından 1985 tarih ve 3162 Sayılı Kanun'la Sayıştay Kanunu'nun 30. maddesinde değişiklik yapılmış ve diğer devlet kurumlarından farklı olarak askeri alım ve sözleşmeler önceden denetime ve izne tabi olmaktan çıkmış, diğer bir deyişle Sayıştay'ın denetleyemeyeceği istisnalar olarak tanımlanmıştır. Buna ek olarak, 1985 yılında kurulan SSDF, ilgili kanunun 11. maddesindeki düzenlemeyle Sayıştay denetlemesinden muaf tutulmuştur.¹¹³

106 Yürütmenin ikili yapısına dair bkz. Cizre Sakallıoğlu, 1997; Çelik, 2008. Güvenlik konularında yürütme organlarının yetki ve konumu için bkz. Erdal, 2009.

107 Bayramoğlu, 2004: 69.

108 Erdal, 2009: 26-27.

109 Bayramoğlu, 2004: 69.

110 Neşe Düzel, "Bakan Askeri Harcamayı Bilmez", *Radikal*, 20.06.2005.

111 "Savunma Sanayii Fonu, Sayıştay Deenetiminde", *Taraf*, 23.08.2008.

112 Bu konuda TESEV'in bir dizi çalışmasında askeri harcamaların parlamenter denetimi önündeki engeller ve yapılabilecekler konusu Türkiye kamuoyunun gündemine sokulmuştur. Bu konuda özellikle bkz. PAB ve DCAF (2004), Yıldız (2006), Sariibrahimoğlu (2006), Akyeşilmen (2009), Karakaş (2009).

113 Bkz. Bayramoğlu, 2004: 80-81, 85-86; Özdemir, 1989: 229-230; Akyeşilmen, 2009: 15.

Sayıştay'ın askeri malları denetlemesine engel teşkil eden bu durum uzun yıllar devam ettikten sonra, AB'ye uyum reformları çerçevesinde bazı değişikliklere uğramıştır. AB Komisyonu tarafından hazırlanan ilerleme raporları çerçevesinde, 2002 İlerleme Raporu'nda ilk defa savunma bütçesi gündeme gelmiş ve TSK'nın savunma bütçesinin hazırlanmasındaki özerkliği ve askeri amaçlara yönelik bütçe fonları vurgulanmıştır. Bunun üzerine, Sayıştay Kanunu'na Ek-12. madde eklenmiş, TSK'nın elindeki malların denetiminin Genelkurmay Başkanlığı ve Sayıştay'ın görüşü alındıktan sonra MSB tarafından hazırlanacak ve Bakanlar Kurulu'nda kabul edilecek bir yönetmelikle düzenleneceği belirtilmiş, ancak hem denetimin hem de denetime ilişkin yönetmeliğin "gizli" olmasına hükmedilmiştir.¹¹⁴ 2003 ve sonrasındaki ilerleme raporlarında Sayıştay'ın denetimindeki engeller ve askeri fonların bütçe içine alınması sürekli söz konusu edilmiştir. 7 Mayıs 2004'te yapılan anayasa değişikliği 160. maddesinin son fıkrası kaldırılmış olmakla birlikte, bu konuda gerekli yasal düzenlemelerin hâlâ yapılmamış olması sonraki yılların ilerleme raporlarında da eksiklik olarak vurgulanmıştır.¹¹⁵

Bu konudaki en güncel gelişmelere bakacak olursak, SSM Kanunu'nun 11. maddesinde yapılan değişiklikle, SSDF'nin Sayıştay denetiminden muafiyetine son verilmesi önemli bir gelişme olmakla birlikte, Sayıştay denetimini pratikte engelleyen hükümlerin kaldırılması yönünde verilen teklif hâlâ yasalaşmamıştır. 2010 yılı içinde yeni düzenlemenin yasalaşacağına ve Sayıştay'a hem mali hem performans denetimi yetkisi verileceğine dair haberler kamuoyuna duyurulurken, bir yandan da basında Genelkurmay Başkanlığı'nın güvenlik, istihbarat, ekonomik verimliliğin kriter olamayacağı, Sayıştay kurumu dışından uzmanların denetleme yapamayacağı gibi nedenlerle yeni kanuna muhalefet ettiği haberleri yer almaktadır.¹¹⁶ Sonuç olarak bugün hâlâ askeri mallar ve harcamalar üzerinde Sayıştay denetimi mümkün değildir. Etkili ve fiili bir denetimin mümkün olabilmesi için, Şerif Sayın'ın yerinde uyarısıyla, sadece yasal değişiklikler değil TBMM'de bu yönde bir siyasi iradenin de oluşması olmazsa olmaz koşuldur.¹¹⁷

114 Yıldız, 2006: 14; Sariibrahimoğlu, 2006: 54; Akyeşilmen, 2009: 15.

115 Akay, 2009b: 83-85.

116 "TSK Hesaplarına Fiilen Denetim Geliyor", *Radikal*, 29.01.2010; "Sayıştay Denetimine Askeri İtiraz", *Radikal*, 11.03.2010.

117 Şerif Sayın, "Asker, Sayıştay Kanunu Konusundaki İtirazlarında Haklı mı?", *Radikal*, 16.03.2010.

Askeri Sanayi ya da Sanayinin Militarizasyonu

Türkiye’de askeri-iktisadi ve/veya askeri-sınai yapının tarihsel gelişimi, ileri kapitalist ülkelerden farklı olarak, önce askeri holdingin yatırımları üzerinden başlamış, ancak 1980 sonrası dönemde askeri-sınai kompleksin klasik modelini de içerecek şekilde bir genişleme göstermiş, 1980 sonrası dönem ise yüksek askeri harcamaların yanı sıra askeri sanayinin hızla geliştirildiği bir dönem olmuştur. Ancak, aynen askeri harcamalarda olduğu gibi, askeri ihaleler, alımlar ve projelerde de kontrol TSK’nın elinde olmuştur. Ordunun bir kolektif sermayedar olarak varlığı, etkisini askeri sanayi alanında da göstermiş ve askeri sanayide sivil girişimcilerin yanında askeri sermaye, bu sefer vakıf örgütlenmesi altında (TSKGV) sektörün başat aktörü konumunu elde etmiştir.

Yerli bir askeri sanayinin kurulması yönünde atılan ciddi adımlar, aslında kültürel, siyasi, teknolojik, ekonomik her türlü alanı kapsayan “milli güvenlik” kavram ve ideolojisinin ekonomik alanda hayata geçirilmesinin bir sonucu olmuştur. “Milli güvenlik” kavramını, kurumlarını ve politikalarını belirleme tekeli, en azından hâkimiyetini elinde tutan TSK, tehdit değerlendirmelerinden askeri ihtiyaçlara kadar her konuda belirleyici söz sahibi olmuş, sivil siyasiler bu konuda da askeri harcamalarda olduğu gibi iyi niyet ve destek mesajları vermenin ötesine geçmemiştir. Bu konuda yakın tarihli bir örnek, 60. hükümet (AKP) programının güvenlikle ilgili bölümlerinden verilebilir:

Atatürk’ün “yurtta sulh, cihanda sulh” ilkesine uygun olarak ve ülkemizin tarihi ve stratejik konumu gereği Türkiye’nin güçlü bir milli savunma sistemine sahip olması temel politikamız olmuştur. Bu anlayışla hem milli savunma sanayimizi güçlendirme çalışmalarına ağırlık verilmiş, hem de Türk Silahlı Kuvvetleri’nin her türlü ihtiyacının zamanında karşılanmasına öncelik verilmiştir. Bu dönemde, Türk Silahlı Kuvvetleri’nin modernizasyonu kapsamında birçok yeni proje devreye konulmuştur. Savunma sanayimizde yeni projelerle Türk sanayinin tasarım ve üretim payının artırılmış olması gurur kaynağımızdır. İktidarımız döneminde yapılan çalışmalarla, 2002 yılında %25 olan Silahlı Kuvvetlerimizin ihtiyaçlarının yurt içinden karşılanma payı bugün %50’ye yaklaşmıştır... Türkiye bu dönemde, güçlü ordusu ve savunma sanayiiyle başta NATO, AB ve BM organizasyonları içinde birçok ülkede barışın korunması ve güvenliğinin sağlanması misyonu çerçevesinde önemli roller üstlenmiştir.

Türkiye’nin gücünü her türlü şart ve coğrafyada hissettirecek, hem konvansiyonel hem de asimetrik muharebeleri icra edebilecek, caydırıcılığı, beka kabiliyeti ve muharebe gücü yüksek bir savunma sistemi ve gücünün oluşturulması ana hedefimiz olmuştur. Olmaya devam edecektir. Dünyadaki teknolojik gelişmeleri sürekli izleyerek, ülkemizin ve Türk Silahlı Kuvvetleri’nin öncelik ve ihtiyaçları doğrultusunda yerli savunma sanayimizi çağdaş yöntemlerle geliştireceğiz. Böylece, ülkemizin dışa bağımlılığının azaltılmasını sağlayacağız.¹¹⁸

Türkiye’de askeri sanayiye geliştirme isteği cumhuriyetin ilk yıllarına kadar uzanmakla birlikte, 1974 Kıbrıs harekâtı ve ardından uygulanan ABD ambargosu, 1970’lerin başından itibaren yeniden gündeme alınan yerli bir silah sanayinin kurulması niyetlerini canlandırmıştır. Bu doğrultuda kara, deniz ve hava kuvvetlerini güçlendirme vakıfları kurulmuş, onların bünyesinde de Aselsan, Tusaş, İşbir, Havelsan gibi şirketlerin temeli atılmıştır. Ancak, bu girişim ekonominin girdiği kriz ortamının da etkisiyle sınırlı kalmıştır. Askeri sanayinin geliştirilmesinde esas ivme ise, 1985’te ilan edilen “Silahlı Kuvvetlerin modernizasyonu projesi” bağlamında olmuş ve bu tarihte 10 yıllık toplam 12 milyar dolar harcama öngörülmüş, daha sonra 1996 yılında 30 yıl için 150 milyar dolar olarak yeniden tanımlanmış, en son olarak da 2000 yılında 10 yıl için 20 milyar dolar olarak açıklanmıştır. Modernizasyon projesinin sonucunda bütçeden savunmaya ayrılan pay, özellikle 1988 sonrasında çok belirgin bir artış göstermiştir.¹¹⁹ Modernizasyon projesinin en önemli ayaklarını, gelişmiş askeri teçhizat edinme ve askeri sanayide yerli üretimin payını artırmak oluşturmuştur.

TSK’nın teçhizat ve silah modernizasyonu projesi, yukarıda askeri harcamalar bölümünde de dile getirdiğimiz gibi savunma bütçesi ve bütçe dışı SSDF üzerinden finanse edilmiştir. 1985 yılında, daha sonra SSM adını alacak müsteşarlığın ve SSDF’nin kurulmasında temel amaçlar, yerli askeri sanayiye geliştirmek ve bunun finansmanının bütçe kontrolü dışında fon üzerinden yapılması olmuştur. Bu tarihten itibaren SSDF fonları aslen askeri üretim ve silah

¹¹⁸ Alıntılındığı yer Bayramoğlu ve İnşel, 2009: 29.

¹¹⁹ Günlük-Şenesen, 2004c: 114.

tedarikine yönlendirilmiştir. Örneğin, 2007 yılı için 1,194 milyon dolarlık SSDF giderlerinin 1,016 milyon dolarını proje ödemeleri oluşturmuştur.¹²⁰ Askeri sanayi projelerine ayrılan bu pay ve SSDF'nin 1986-2008 arası toplam giderlerinin 18 milyar 533 milyon dolar¹²¹ olduğu dikkate alındığında, SSDF kaynaklı bütçe dışı fonun neredeyse tamamen askeri sanayinin inşasına ayrıldığı görülür. SSM Müsteşarı Murad Bayar, SSM'nin, toplam silah alımlarının %80'ini gerçekleştirdiğini ve bu oranın önümüzdeki birkaç yılda %100'e çıkacağını belirtmektedir.¹²²

2000'li yıllara girildiğinde askeri modernizasyon projesinin sonuçları “yabancı sermaye ile ortaklık, ithalat ve borçlanma” olarak belirlemiştir.¹²³ Bunun üzerine, 2004 yılında, silahlanmada dışa bağımlılığı %50'lere çekmek üzere ortak üretime esaslı tedarik anlaşmalarına dayalı model terk edilerek yerli silah üretimine ağırlık verilen bir modele geçilmiştir. Bu doğrultuda, 2005 yılında SSM, aralarında TSKGV'ye bağlı 15 şirketin de olduğu 100'ün üzerinde şirketle yaklaşık 1 milyar dolarlık anlaşma imzalamıştır.¹²⁴ Elimizdeki son veri olarak, 2008 sonu itibarıyla, SSM tarafından yürütülen ve sözleşmesi imzalanmış 83 adet tedarik projesinin toplam bedeli 23.772.271.763 TL; SSM tarafından yürütülen toplam 172 projenin sözleşmeye bağlanmış 111'inin toplam bedeli ise 23.992.364.682 TL'dir.¹²⁵ Ancak Lale Sariibrahimoğlu'nun dikkat çektiği gibi,¹²⁶ yerli üretim artmakla birlikte, Türkiye askeri sanayi piyasasında özellikle Amerikan şirketleri hâlâ önemli aktörler olmaya devam etmektedir, dolayısıyla yerleşme tezlerinin sınırlarına dikkat etmek gerekmektedir.

Bu yatırımlar sonucunda hem askeri ihtiyaçların ülke içinden karşılanma oranı hem de sektörün büyüklüğü hızla artmıştır. TSK ihtiyaçlarının yurtiçinden karşılanma oranı 2003'te %25 iken, 2006'da %36,7'ye, 2007'de %41,6'ya, 2008'de de %44,2'ye çıkmış, 2010 için konulan hedef ise %50 olarak belirlenmiştir. 2004'te 1,337 milyon dolar olan sektörün cirosu, 2008'de yaklaşık iki kat artarak 2,317 milyon doları bulmuştur. SSM Stratejik Planı'na göre 2011 cirosunun 3 milyar dolar olması öngörülmektedir.¹²⁷

Askeri harcamalara ve askeri sanayiye devasa kaynakların ayrılması, askeri sanayinin Türk sermayedarlar açısından yeni bir yatırım, kâr ve sermaye birikim alanı olarak ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu durumun bir yansıması, sektördeki şirket sayıları ve örgütlenmelerindeki gelişmeler olmuştur. 1990'da kurulan Savunma Sanayii İmalatçıları Derneği'nin (SASAD) üye sayısı 1991'de 21 iken, 2002'ye gelindiğinde bu sayı 61'e, 2010 itibarıyla de 83'e çıkmıştır. Sektördeki bir diğer örgütlenme, sadece yüzde yüz yerli 7 şirketin yer aldığı ve TSKGV'ye bağlı şirketlerin ağırlıkta olduğu, 1999'da kurulan Savunma Sanayii Derneği'dir (SADER).

Askeri sanayide faaliyet gösteren ve ihalelere katılan şirketlere bakıldığında, Mercedes-Benz, MAN, STFA-Savronik, Alarko Holding, Otokar (Koç Holding), KOÇ Bilgi ve Savunma Teknolojileri, BMC (Çukurova Holding), TEMSA (Sabancı Holding), FNSS (Nurul Holding), Nurul Teknoloji, VESTEL Savunma, OYTEK (OYAK Teknoloji), Kale Holding, NETAŞ, Siemens, Yakupoğlu Deri Ticaret A.Ş. gibi¹²⁸ Türkiye'nin büyük sermaye gruplarının bu pastadan pay almak üzere yerlerini aldıkları görülmektedir. Türkiye'deki sermaye kesimlerinin bu eğilimi, TOBB ve TÜSİAD gibi kuruluşların bünyesinde “Savunma Sanayii Çalışma Grubu” oluşturulmasıyla da açığa çıkmıştır. Bugün Türkiye askeri sanayi toplam cirosunun dağılımına bakıldığında, %36 özel şirketler, %33 TSKGV, %31 de kamu sektörü ağırlığı olduğu görülmektedir.¹²⁹ Bu tabloya bakıldığında, büyük mali kaynakları emen askeri sanayinin bir yandan Türkiye'deki sermaye grupları ve ortakları için önemli bir pazar oluşturduğu, diğer yandan da TSKGV üzerinden ordunun üretim sürecini de kontrol altında tutmak istediği bir pazar olduğu görülür.

Türkiye'de ne askeri sanayi cirolarının şirketlere ve holdinglere nasıl dağıldığına, ne de şirketler ve holdingler açısından toplam faaliyetleri içinde askeri sanayi ciro ve kârlarının oranına dair veriye ulaşmak mümkün olmadığından, sermaye gruplarının birikim stratejileri açısından askeri sanayinin tuttuğu yeri tespit etmek mümkün değildir. Ancak, büyük sermaye gruplarının, genellikle maliyet artı kâr mantığıyla işleyen askeri sanayi sektörünü garantili bir birikim alanı olarak görüp buraya yönelmiş olmaları anlamlıdır. Türkiye'de toplam sabit yatırımlar içinde imalat sanayii payının hem özel sektörde hem de kamu sektöründe 1980 sonrasında sürekli düştüğü ve

120 Günlük-Şenesen, 2009: 177.

121 SSM, 2008: 39.

122 Sariibrahimoğlu, 2009: 182.

123 Günlük-Şenesen, 2004c: 124.

124 Sariibrahimoğlu, 2009: 181-182.

125 SSM, 2008: 56-57. SSM tarafından yürütülen imzalanmış ve imzalanmamış tüm projelerin varsa bedelleri ile birlikte tam bir listesi için bkz. SSM, 2008: 62-80.

126 Sariibrahimoğlu, 2009: 181-182.

127 SSM, 2008: 80, 32, 78.

128 SASAD üye listesinin tamamı için bkz. <http://www.sasad.org.tr/uyelera.asp>, erişim tarihi 01.06.2010.

129 Türk Savunma Sanayisi Raporu 2008: 31.

kamu sektöründe 1983-1987 arasında %11,7'den 1999'da %3,5'e gerilediği¹³⁰ bir dönemde silah sanayiine yönelik bu yatırımlar, sanayi sektörünün militarizasyonu sürecinin yaşandığına işaret etmektedir. Sermaye gruplarının bu sektöre verdikleri önemi gösteren birkaç örnek fikir verici olabilir. Örneğin Otokar (Koç Holding) genel müdürü, 2001 krizinin yaşandığı dönemde toplam satışlarının %60'ını oluşturan savunma sanayi satışları sayesinde iç piyasadaki daralmadan etkilenmediklerini söylüyordu.¹³¹ Daha yakın tarihte F-35 projesi kapsamında 2 milyar dolar ciro beklediklerini söyleyen Kale grubu, o yılı 30 milyon dolar ciroyla kapatacaklarını ve 5 yıl içinde cirolarını 5 milyar dolar olarak hedeflediklerini belirtiyordu.¹³² Kâr imkânlarının yüksek olması, aynı zamanda sermaye grupları arasındaki rekabeti artıran ve mevcut çelişkileri derinleştiren bir etki de yaratmaktadır. Buna en güzel örnek, 28 Şubat 1997 askeri müdahalesi öncesi ve sonrasında MÜSİAD üyelerinin savunma sanayiine girme isteğini beyan etmeleri ve bunun yarattığı tartışmalardır.¹³³ Bugüne geldiğimizde, askeri sanayi içinde MÜSİAD üyesi şirketlerin tam bir listesi ve sektörün toplam cirosundan aldıkları pay konusunda tam bir veri olmasa da, şu şirketler MÜSİAD'ın askeri sanayide faaliyet gösteren üyeleridir: Daloğlu Döküm Makina, Erkekoğlu Pres Makina, Kahraman Sarsılmaz Mak., Karmetal İnşaat, Safir Silah Sanayi Tic., Şimur Sav. San. Tic.¹³⁴

Bu noktada, yukarıda dile getirdiğimiz gibi Türkiye'de askeri sanayinin özgül bir özelliği, TSKGV üzerinden askeri sermayenin güçlü bir konumda olmasıdır. TSKGV'ye bağlı şirketler toplam cironun üçte birine sahiptir. Ayrıca, en çok ciro ve ihracat hacmine sahip ilk 10 şirkete bakıldığında, bunların yarısının TSKGV'ye bağlı şirketler olduğu görülür. 2007 cirolarına göre ilk 10 sırayı alan şirketler sırasıyla şunlardır: Aselsan, TEI, MKEK, Otokar, Havelsan, Yakupoğlu, Roketsan, TAI, Mercedes ve Siemens. Yine 2007 verilerine göre en fazla ihracat yapan şirketler sırasıyla Otokar, TEI, TAI, Havelsan, Roketsan, FNSS, Aselsan, Yakupoğlu, MKEK, Mercedes.¹³⁵

TSKGV, 17 Haziran 1987 tarihli 3388 Sayılı Kanun'la kurulmuştur.¹³⁶ Vakfın amacı "milli harp sanayimizin geliştirilmesi, yeni harp sanayi dallarının kurulması, harp silah, araç ve gereçlerinin satın alınması suretiyle Türk Silahlı Kuvvetlerinin savaş gücünün artırılmasına katkıda bulunmak" olarak tanımlanmıştır. Vakfın mütevelli heyeti, milli savunma bakanı, genelkurmay ikinci başkanı, milli savunma bakanlığı müsteşarı ve milli savunma bakanlığı savunma sanayii müsteşarından oluşmaktadır. Vakfın tüm yönetim görevlerinde askerler yer almaktadır. Vakfın başlıca gelir kaynakları ise şunlardır: Bağışlar, iştiraklerden alınan kâr payları, gayrimenkul ve işletmelerin kira gelirleri, işbirliği protokolleriyle sağlanan gelirler, banka mevduat gelirleri, menkul kıymet gelirleri, düzenlenen fuar gelirleri. Kuruluş Senedi'nin 6. maddesine göre vakıf, gelirlerinin %20'sini idame ve idari harcamalara, %80'ini kuruluş amaçları için tahsis etmek zorundadır. TSKGV'nin gelir ve giderlerine ilişkin rakamlara internet sitesinden ulaşamamaktadır. TSKGV Genel Müdürü'nün yaptığı açıklamalara göre, 2006 yılı başında gelirleri ilk dokuz ay için 43 milyon YTL'dir. Aynı açıklamada gelirin asgari %80'inin harp silah, araç ve gereçlerinin alımı ile savunma sanayinin geliştirilmesine ayrıldığı ve 2007 yılı için 17 milyon YTL aktarılacağı, 2008 yılı için ise 22 milyon YTL kaynak aktarımının planlandığı yer almaktadır.¹³⁷

TSKGV'nin modernizasyon projesi ve askeri sanayinin inşası bağlamındaki asli rolü, silah üretimi yapan şirketleri kurmak veya bunlara ortak olmak şeklinde gerçekleşmektedir. TSKGV yapısı altında toplam 14 şirket bulunmakta olup, bunların 6 tanesi TSKGV paylarının yüksek olduğu ana şirketlerdir: İşbir Elektrik (%99,76), Havelsan (%98,9), Aspilsan (%97,7), Aselsan (%84,58), TAI Tusaş (%54,49), Roketsan (%35,5), TAPASAN (%25), Türktıpsan (%20), DİTAŞ (%20), Netaş (%15), Mercedes-Benz Türk (%5), TEI Tusaş (%3,02), HEAŞ ve HTR Havelsan Teknoloji.¹³⁸ Bunlardan Havelsan, Aselsan, Roketsan ve TAI, İstanbul Sanayi Odası tarafından yayımlanan "Türkiye'nin 500 Büyük Sanayi Kuruluşu" içinde yer almaktadır.¹³⁹

130 Yeldan, 2001: 46.

131 *Radikal*, 22.04.2001.

132 *Milliyet*, 29.04.2009.

133 Bu konuda bkz. *Radikal*, 26.01.1997; "Müsiad'ın Gözü Silahta...", *Radikal*, 11.05.1997; "Tankta Yerli Üretim", *Akit*, 28-30.04.1997; "Savunma Sanayiinde İslami Sermayenin Önü Kesilecek...", *Hürriyet*, 09.06.1997; Erol Yazar, "Neden Milli Savunma Sanayii", *Çerçeve*, Sayı 19, 1997. Ayrıca bkz. Şen, 2000: 107-123; Uğur ve Alkan, 2000: 151-152.

134 Bilgiler MÜSİAD üye firmalar listesi üzerinden çıkarılmıştır. Bkz. <http://www.e-musiad.com/Firma/KatalogSektor.aspx>.

135 Türk Savunma Sanayisi Raporu, 2008: 33.

136 Vakıf yasası için bkz. http://www.tskgv.org.tr/index.php?option=com_content&task=view&id=47&Itemid=55, erişim tarihi 25.05.2010.

137 Aktaran Akay, 2009: 132. TSKGV'nin 1987-2000 arası gelir ve giderleri için bkz. *Günlük-Şenese*, 2002a: 54.

138 Liste için bkz. Akay, 2009: 165.

139 *Yentürk*, 2009: 41.

ASKERİ SANAYİ SEKTÖRÜNÜN MAKRO-İKTİSADİ ETKİLERİ

Bu noktada, askeri sanayi sektörünün makro-iktisadi etkilerine de değinmek gerekir. Bu konu literatürde tartışmalı olmasına rağmen, askeri sanayi aktörleri tarafından olumlu etkilerin sürekli vurgulandığı görülür. Askeri harcamaların ve askeri sanayinin, iktisadi gerilemeyi durdurma, ekonomik büyüme sağlama, istihdam yaratma, teknolojik yenilik ve bunun diğer sektörlerle yansımaları gibi etkileri olup olmadığı literatürde uzun ve nihai sonuçlara varılmayan bir tartışmadır. Ancak şu söylenebilir ki, bir çeşit askeri Keynesçilik olarak ifade edilebilecek bu tarz etkiler, askeri harcamaların ve askeri sanayinin gerçekten çok büyük olduğu ABD, İsrail ve bazı Batı Avrupa ülkelerinde, o da belirli dönemlerde görülmüştür. Türkiye gibi yarı-çevre ülkelerde ise bu tarz etkilerin çok daha sınırlı olduğunu veya hiç olmadığını söylemek yanlış olmayacaktır. Buna rağmen askeri sanayi aktörlerince sıklıkla bu tarz olumlu etkilere gönderme yapılır. Örneğin, SSM Müsteşarı Murad Bayar, “silah üretimi için ayrılan mali kaynakların, ulusal sanayinin gelişmesi için harcadığını belirterek, bu durumun istihdama ve mali krizin aşılmasına destek olduğunu” dile getirmektedir.¹⁴⁰ Ancak, aşağıda göstereceğimiz gibi, elimizdeki verilerle bile bu tarz pozitif etkilerin geçerli olmadığı açıktır.

Birincisi, Türkiye’de askeri sanayideki toplam işgücü 2007 verilerine göre sadece 17.841’dir.¹⁴¹ Türkiye’deki işsizlik oranları ve sektöre akıtılan kaynaklar düşünüldüğünde, işsizlik sorununa çareden bahsetmek abes kaçacaktır. İkincisi, yerli üretimin artması askeri ithalatı düşürdüğü için olumlu bir etki yaratmakla birlikte, bu basamaktan önce ordu tarafından belirlenen silahlanma ihtiyacının kendisi sorunsallaştırılmalıdır. Üçüncü olarak bazı makro-iktisadi veriler askeri harcamaların ve sanayinin bu alandaki etkilerinin olumsuz yönde olduğunu göstermektedir. Örneğin 1988-2000 arası dönemde, borç faizi ödemelerinin yarısını aşan düzeyde (ortalama %52) savunma harcaması yapılmıştır. Yine aynı dönemde “silah ihracatının cari işlemler üzerindeki olumlu etkisi ihmal edilebilecek boyutta, ama silah ithalatının olumsuz etkisi ise önemli boyuttadır”. Türkiye’nin yine bu dönem için askeri nitelikli borçlanması da dış borç yükümlülüğünü %10 oranında artırmıştır.¹⁴²

Sektörün ihracat hacminin gelişimi ise şöyledir: 1997’de 138 milyon dolar, 2003’te 331 milyon dolar, 2008’de 576 milyon dolar. Ancak, bu artışa rağmen Türkiye dünyada askeri sanayi sektörü içinde ihracatta oldukça gerilerde, ithalatta ise başlardadır. SIPRI verilerine göre, Türkiye 2000-2004 döneminde dünyada ihracatta 27., ithalatta 6. sıradayken, 2003-2007 döneminde ihracatta 22. ithalatta da 9. sıradadır.¹⁴³ Türkiye’nin savunma sanayinin ülkenin makro-ekonomik kalkınmasında büyük etkiler yaratacak şekilde dünya pazarından pay alma şansı ise yoktur. “Ülkelerin savunma bütçelerinden personel ve cari harcamalar ile yerli savunma sanayi firmaları tarafından sağlanan tedarik kalemleri çıktığında, geriye dünya savunma sanayisi tedarik pazarı olarak kabaca 45-50 milyar dolarlık pay kalmaktadır.¹⁴⁴ Bu pazarın %95’lik kısmı ABD, İngiltere, Fransa, Rusya, İsrail ve Almanya tarafından paylaşılmış durumdadır. Türkiye gibi savunma sanayii gelişmekte olan ülkeler tarafından, ancak kalan yaklaşık %5 oranındaki pastadan pay almak mümkün olabilmektedir.”¹⁴⁵

Resmin bütünü aslında nettir. Türkiye’de askeri sanayiye yapılan bu yatırımların gerçekleştiği dönem iki açıdan ilginçtir. Birincisi, bu dönem Türkiye’de sanayileşmeye dayalı kalkınmanın geri plana itildiği, sanayileşmenin planlanmadığı bir dönemdir. İkincisi, bu dönem soğuk savaş sonrasında askeri sanayide görece daralan piyasalar ve artan küresel rekabet ortamında savaş sanayilerinin en azından bir kısmının sivil kullanıma yönelik “dönüştürülme” sürecine girdiği bir dönemdir. Türkiye’nin bu dönemde artan askeri harcamaları ve geliştirilen askeri sanayinin arkasında yatan nedenler, iktisadi-sosyal kalkınmaya yönelik bir rasyonaliteden ziyade, askeri rasyonalitenin belirlediği tehdit – silahlanma ihtiyacı – dış alım veya üretim yoluyla tedarik zinciridir. Yaşanan, sanayinin militarizasyonudur. Sonuç olarak, gittikçe büyüyen ve ciroların dağılımı açısından bakıldığında üçte biri doğrudan ordu, üçte biri kamu teşekkülleri üzerinden dolaylı olarak ordu ve üçte biri de özel sektör tarafından kontrol edilen bir sektör ortaya çıkmaktadır.

Bu askeri rasyonalite, Türkiye’nin zaten son derece kıt ve değerli iktisadi kaynaklarının kayda değer bir kısmını militarist amaçlara tahsis etmekle kalmamakta, dünya ekonomisiyle (özellikle silah üretiminde etkin ABD, İsrail, Almanya vb. ülkelerle) askeri bir anlamda bütünleşmektedir.¹⁴⁶ Hâkim askeri rasyonalite ve dünyayla askeri bütün-

140 Aktaran Sariibrahimoğlu, 2009: 183.

141 Türk Savunma Sanayii Raporu, 2008: 45.

142 Günlük-Şenesen, 2002a: 86, 100, 115.

143 SSM, 2008: 77-78.

144 2005 yılı verilerine göre – Jane’s Defence.

145 Türk Savunma Sanayii Raporu, 2008: 45.

146 Günlük-Şenesen, 2004c: 119.

leşme, Türk dış politikası açısından da belirleyici etkiler yaratmaktadır. ABD ile kurulan askeri-politik ve askeri-iktisadi derinlikli ilişki bir yana, bu açıdan 1990'lar boyunca İsrail'le geliştirilen askeri işbirliği anlaşmaları (Savunma Sanayii İşbirliği Anlaşması, 1996; Askeri Eğitim İşbirliği Anlaşması, 1996; Terörizme Karşı İşbirliği Anlaşması, 1994) önemli bir örnek teşkil etmektedir. Türkiye, 1990'larda PKK'ya karşı mücadelede izlenen yöntemlere ve ağır insan hakları ihlallerine yönelik AB merkezli eleştirilere ve silah tedarikinde karşılaşılan (Almanya'yla yaşanan Leopar tankları meselesi gibi) sınırlamalara cevap olarak, o dönemde, militarist bir devlet yapılanmasına sahip İsrail'le askeri işbirliğine girmiştir.¹⁴⁷ Dış politikanın askeri rasyoneller üzerine kurulmasının yarattığı sakıncaların veya en azından tutarsızlıkların su yüzüne çıktığı an, 2010 Haziran başında Gazze'ye insani yardım götürülen sivil gemiye İsrail ordusunun saldırması sonucu yaşanan ölümler ve sonrasında gerilen Türkiye-İsrail ilişkileridir. Böylesine kritik bir konjonktürde bile Türkiye'nin İsrail'le askeri sanayi anlaşmalarını iptal edememesi ve Milli Savunma Bakanı Gönül'ün, İsrail'den alınacak insansız hava aracı teslimatında bir sorun yaşanmayacağını bildirmesi, militarist devlet yapılanmasının ciddiye konusunda fikir vermektedir.¹⁴⁸

Bu bölümü bitirirken, son olarak askeri-sınai kompleksin aynı zamanda Askeri-Sınai-Üniversiter Kompleks olarak geliştiğinin altını çizmek gerekir. Türkiye'de meselenin bu boyutu, hem analiz yapacak aktörlerin taraf olması hem de veri ve enformasyon eksikliği yüzünden ihmal edilmektedir. Hâlbuki sanayinin militarizasyonu, zaten ordunun siyasi, iktisadi, toplumsal vb. rolleri, milli güvenlik ideolojisi ve pratiklerinin üretimi, yeniden üretimi, desteklenmesi ve meşrulaştırılması konusunda olumsuz bir sicile sahip Türkiye akademisinin bu bağ üzerinden de militarizasyonunu doğurmaktadır. Askeri sanayi içinde Ar-Ge harcamaları 2004'te 64 milyon dolardan 2008'de öz kaynaklardan 228 milyon dolara, toplamda da 510 milyon dolara çıkmıştır.¹⁴⁹ SSM ve askeri sanayi şirketleriyle, TÜBİTAK, İTÜ, YTÜ, ODTÜ, Boğaziçi Üniversitesi, Bilkent gibi üniversitelerle ortak çalışmalar yürütülmekte; özellikle teknik üniversitelerde "Savunma Teknolojileri Kulübü" (İTÜ) gibi kulüpler kurulmakta, "Üniversite-Savunma Sanayii İşbirliği" konferansları düzenlenmekte ve düzenli olarak "Savunma Sanayii Günleri" gerçekleştirilmektedir. TÜBİTAK'a bağlı 3 şirket SASAD üyesidir. TÜBİTAK'ın askeri sanayiyile ilgili Ar-Ge'ye ayırdığı miktar ise, 2008 için 60 milyon YTL civarındadır.¹⁵⁰

Türkiye, ABD ve İsrail gibi, önemli sayıda büyük şirketin kâr elde etme stratejisinin savaş sanayii üzerinden gerçekleştiği bir modele doğru hızla ilerliyor. Bu durum "(milli) güvenlik eksenli siyaset anlayışını" geriletmeye yönelik çabalar üzerinde ters etki yapacaktır. Zira savaş endüstrisi, bir meta olarak ürettiği silahları satarak kâr elde edebilmek için, aynı zamanda bir güven(siz)lik siyasasına ve kültürüne ihtiyaç duymaktadır.

¹⁴⁷ Özcan, 2003; Özcan ve Bengio, 2001.

¹⁴⁸ "Kalan 4 Heron teslimatında sorun yok", <http://www.cnnturk.com/2010/turkiye/06/01/kalan.4.heeron.teslimatinda.sikinti.yok/578462.o/>, erişim tarihi 3 Haziran 2010.

¹⁴⁹ SSM, 2008: 81.

¹⁵⁰ Yentürk, 2009: 23. Ayrıca bkz. "Bilim Orduya Çalışıyor", *Radikal*, 08.12.2002. Murat Yetkin, "Geleceğe Yatırım Yapmak ve ODTÜ", *Radikal*, 27.07.2003; Murat Yetkin, "Bilime Bütçe Ayrılmıca Buluş Yağdı", *Radikal*, 31.08.2009.

Sonuç: Sorunlar ve Öneriler

Türkiye’de ordunun “özerk” bir aktör, pretoryen bir güç olarak var olmasının salt siyasal alanda değil, kültürel, ideolojik, toplumsal ve iktisadi alanlarda da sonuçları vardır. Bu raporda iktisadi alana odaklanılmış, Türkiye’deki askeri-iktisadi yapının çözümlemesi yapılmıştır. Türkiye’deki askeri-iktisadi yapı üç ayak üzerinde yükselmektedir. Birinci ayak, Türkiye’de ordunun doğrudan bir iktisadi aktör olarak varlığının ifadesi olan *askerlerin holdingi OYAK*’tır. İkinci ayak, Türkiye’de ordunun neredeyse mutlak kontrolü altında olan *askeri harcamalar*’dır. Üçüncü ayak ise, Türkiye’de hızla geliştirilen *askeri sanayi*’dir. Bu ayaklarda temel ortaklık, bu alanların Türkiye’de ordunun belirleyiciliği altında olmasıdır.

Hiç şüphesiz siyasal, yasal-idari, ideolojik, kültürel, iktisadi vb. alanlarda yaşanan militarizasyon süreçleri birbirlerinden kopuk değildir, tam tersine topyekûn bir militarizasyonun ayaklarıdır. Taha Parla’nın¹⁵¹ işaret ettiği gibi “ekonominin bu kadar kolay militaristleşmesi” “militaristleşmenin tohumlarının çok daha eski dönemlerde atılmış” olmasıyla yakından ilgilidir. “Elbette ekonominin militaristleşmesi” en nihayetinde “kültürel ve ideolojik” ve siyasal “militarizmi meşrulaştırır ve yeniden üretir. Çember tamamlanmıştır. [...] Normal olmayan bir durum içselleştirildi ve yüceltildi”.

Demokratik bir sosyopolitik ve sosyoekonomik hayat bu alanların demilitarizasyonu gerçekleşmeden mümkün değildir. Türkiye’deki mevcut askeri-iktisadi yapının bu anlamda dağıtılması, hem ordunun, en azından dış güvenlikle sınırlı asli işlevinin sınırlarına geri çekilmesi anlamında, hem de militarizmin üretimine katkıda bulunan “sivil” yaşam alanlarının gerçek anlamda demokratikleşmesinin önünü açması açısından gerekmektedir. Sonuç bölümünde, Türkiye’de askeri-iktisadi yapının her bir ayağının bu perspektiften yarattığı sorunlara ve orta-uzun vadede kısa vadeye doğru yayılabilecek çözüm önerilerine yer vereceğiz.

A) TÜRKİYE’DE OYAK’IN, YANİ ASKERLERİN BİR HOLDİNGİNİN OLMASININ YARATTIĞI SORUNLAR:

1. Orduların dış güvenlikle sınırlı kendi asli işlevlerinin dışındaki alanlarda bir güç olarak var olmaları, çağdaş demokrasinin asgari gerekliliklerine aykırıdır. OYAK normal bir durum değildir.
2. Askerlerin holdingi OYAK, Türkiye’de askeri bürokrasinin kendi içine kapalı ve kendi kendini yeniden üreten bir toplumsal zümre halinin pekişmesine yol açmakta, bu da pretoryen ordu modelini güçlendirmekte ve normalleşmeyi engellemektedir.
3. OYAK’ın temsil ettiği büyük ekonomik pasta ve bu pastanın nimetlerinin eşitsiz dağıtıldığı inancı, bu pastadan pay alma konusunda ordu içinde yeni çatışmaları tetiklemektedir.
4. OYAK’ın varlığı üzerinden TSK, sosyoekonomik iktidar ilişkilerinin içine daha fazla çekilmekte ve bu ilişkilerde açıkça ve doğrudan bir taraf olarak yer almaktadır. Bu, OYAK’ın ortakları için haksız bir avantaj, rakipleri için de dezavantaj demektir. Orduları dar sosyopolitik ve sosyoekonomik iktidar ilişkilerinin içine çeken pratikler, bu alanların militarizasyonunu pekiştirirken demokratikleşmenin önünde engel teşkil etmektedir.

ASKERİ-İKTİSADİ YAPININ OYAK AYAĞI KONUSUNDA NELER YAPILMALIDIR?

1. OYAK normalleştirilmemelidir.
2. OYAK bir yasayla kurulmuştur, dokunulmaz değildir, her türlü yeni düzenleme mümkündür.
3. OYAK orta vadede tasfiye edilmeli, ordunun iktisadi aktör olarak varlığına son verilmelidir. Bu süreç önceden planlanmalı ve OYAK’ta hak sahibi mevcut ve geçmiş üyelerin temsil edildiği, hukuk, muhasebe vb. alanlarda uzmanların yer aldığı bir komisyonun çalışmaları doğrultusunda yürütülmelidir.

4. Sosyal devlet politikalarının tüm toplumsal kesimleri içerecek şekilde hayata geçirilmesi durumunda, OYAK gibi sadece belli bir zümrenin çıkarlarına hizmet eden yapıların “ek sosyal güvenlik” ihtiyacı üzerinden meşrulaştırılması zorlaşacaktır.
5. Kısa vadede gerekli yasal düzenlemelerle OYAK’ın her türlü yasal ayrıcalığına son verilmelidir.
  - Vergi muafiyetleri kaldırılmalı,
  - Mallarının devlet malı hak ve rüçhanlığına sahip olmasına son verilmeli, (OYAK kamu yararı değil zümre yararı gözetilen bir kuruluştur),
  - Ek sosyal güvenlik kurumuna zorunlu üyelik, anayasal özgürlüklere aykırı olması nedeniyle kaldırılmalı,
  - Yedek subaylardan yapılan kesinti iptal edilmelidir.
6. OYAK ile üyeleri arasındaki hukuki sorunlar sivil idari yargının alanına girmelidir.
7. OYAK’ın karar alıcı organlarında üyelerin sayısal oranda temsili sağlanmalı, başta astsubayların, sonra küçük ve orta rütbeli subayların temsili gözetilmelidir.
8. OYAK’ın mal varlığı üzerinde gelmiş geçmiş tüm üyelerin hakkı vardır; geçiş sürecinde buna uygun yeni düzenlemeler yapılmalı, tasfiye sürecinde bu husus dikkate alınmalıdır.

B) TÜRKİYE’DE ASKERİ HARCAMALARIN YARATTIĞI SORUNLAR:

1. Türkiye’nin iktisadi ve sosyal kalkınmışlık düzeyi ve kamu kaynakları dikkate alındığında askeri harcamaları çok yüksektir.
2. Yüksek askeri harcamalara ayrılan kamu kaynakları, bu kaynakların iktisadi kalkınma ve sosyal devlet politikaları için kullanılması durumunda yaratacağı sosyal faydayı sağlamamakta, aksine bu konularda olumsuz etkilerde bulunmaktadır.
3. Askeri harcamalar konusunda TSK karar alma ve uygulamada neredeyse tekel gücüne sahiptir. Askeri harcamalar konusunda demokratik toplumsal ve siyasi denetim mekanizmaları işlememektedir.

ASKERİ-İKTİSADİ YAPININ ASKERİ HARCAMALAR AYAĞI KONUSUNDA NELER YAPILMALIDIR?

1. Türkiye’nin askeri harcamaları hızla düşürülmeli, en azından ihmal edilebilir düzeylere geri çekilmelidir.
2. SSM projeleri de dahil olmak üzere askeri silah ve teçhizat alım ve üretim projeleri bu doğrultuda yeniden yapılandırılmalıdır.
3. Tasarruf edilecek kamu kaynakları sosyal devlet politikalarına aktarılmalıdır.
4. Tüm bunların mümkün olabilmesi için askeri-asayiş eksenli güvenlik anlayışı terk edilmeli, insani, sosyal güvenlik anlayışı şiar edinilmelidir. Ayrıca, tehdit ve savunma ihtiyaçları da bu yaklaşım çerçevesinde toplumsal ve siyasi aktörlerce belirlenmelidir.
5. Yurtiçi ve yurtdışı sorunların çözümünde militarist yollar terk edilip, sürekli barış politikası esas alınmalıdır.
6. Bütçe dışı fon uygulaması kaldırılmalıdır.
7. Askeri harcamalara dair kamu erki tarafından sistematik, düzenli, şeffaf bilgi paylaşımı yapılmalıdır.
8. Askeri harcamalar konusunda TSK’nın karar alma ve uygulamadaki tekel gücüne son verilmeli, demokratik siyasi ve toplumsal denetim sağlanmalıdır.
9. Askeri harcamalar teknik, askeri uzmanlık konusu olarak görülmekten çıkarılmalı, sosyal ve siyasi bir mesele olarak tanımlanmalıdır.
10. Askeri harcamaların parlamenter, yargısal denetimi için gerekli tüm düzenlemeler bir an önce hayata geçirilmelidir. Sayıştay Kanunu’nda, ilgili yönetmeliklerde ve idari yapılanmasında Sayıştay’ı hem askeri harcamalar hem de diğer kamu harcamalarının denetimi konusunda güçlendirecek düzenlemeler yapılmalıdır.
11. Genelkurmay Başkanlığı MSB’ye bağlanmalı ve MSB kadroları sivilleşmeli, ordu-siyaset, ordu-ekonomi vb. ilişki alanlarında eğitimden geçirilmelidir.
12. Tüm siyasi partiler, başta milletvekilleri için olmak üzere, askeri harcamalar konusunda demokratik toplum kuruluşlarıyla ilişki içinde eğitim programları hazırlamalı, özel birimler kurmalı ve parlamenter denetimin tüm mekanizmalarını kullanmak üzere siyasi irade sergilemelidirler.

C) TÜRKİYE’DE HIZLA BÜYÜYEN ASKERİ SANAYİNİN YARATTIĞI SORUNLAR:

1. Türkiye’de askeri sanayi hızla büyümekte ve büyük kamu kaynaklarını emmektedir.
2. Bunun arkasında, iktisadi-sosyal kalkınmaya yönelik bir rasyonaliteden ziyade, askeri rasyonalitenin belirleyici olduğu tehdit – silahlanma ihtiyacı – dış alım veya üretim yoluyla tedarik zinciri yatmaktadır. Yaşanan, bir anlamda sanayinin militarizasyonudur.
3. Sarf edilen kaynakların başka alanlarda kullanılması durumunda doğacak olumlu iktisadi ve sosyal etkiler dikkate alındığında, askeri sanayi, istihdam, cari dengeler, bütçe dengesi, dış borç yükü gibi konularda ekonomik kalkınma ve istikrara olumlu değil olumsuz etkide bulunmaktadır.
4. Bu askeri rasyonalite özellikle silah üretiminde etkin ABD, İsrail, Almanya vb. ülkelerle militarist bir bütünleşme hattı oluşturmaktadır.
5. Güçlü bir askeri sanayinin varlığı, “(milli) güvenlik eksenli siyaset anlayışını” geriletmeye yönelik çabalar üzerinde ters etki yapmaktadır. Zira savaş endüstrisi, bir meta olarak ürettiği silahları satarak kâr elde edebilmek için, aynı zamanda bir güven(siz)lik siyasasına ve kültürüne ihtiyaç duymaktadır.

ASKERİ-İKTİSADİ YAPININ ASKERİ SANAYİ AYAĞI KONUSUNDA NELER YAPILMALIDIR?

1. Silahlanmanın rasyonalize edilmesi değil, silahlanmaya son verilmesi perspektifinin hâkim olması gerekmektedir.
2. Tehdit ve silahlanma ihtiyacını belirleyen askeri rasyonaliteye son verilmeli, bu konular ordunun tekelinden çıkarılmalı, sosyal ve siyasal meseleler haline getirilmelidir.
3. Askeri harcamalar kısılmalı ve ekonomik kaynakların iktisadi ve sosyal açıdan verimsiz askeri sanayiye akmasına son verilmelidir. Bunun bir sonucu, askeri sanayiye sermaye grupları içinde cazibe alanı olmaktan çıkarmak olacaktır.
4. SSM projeleri de dahil olmak üzere askeri silah ve teçhizat alım ve üretim projeleri bu doğrultuda yeniden yapılandırılmalıdır.
5. Askeri sanayi içinde yer alan şirketlerin sivil kullanım alanlarına doğru kendilerini “dönüştürme”leri gerekmektedir.
6. TSKGV’ye bağlı şirketler kamuya devredilmeli ve sivil amaçlarla üretime geçmelidir.

Kaynakça

- AKAY, Hale (2009a), "Türk Silahlı Kuvvetleri: Kurumsal ve Askeri Boyut", Ed. Ali Bayramoğlu, Ahmet İnsel, *Almanak Türkiye 2006-2008 Güvenlik Sektörü ve Demokratik Gözetim*, İstanbul: TESEV Yayınları.
- (2009b), "Avrupa Birliği: Güvenlik ve Sivil-Asker İlişkileri", Ed. Ali Bayramoğlu, Ahmet İnsel, *Almanak Türkiye 2006-2008 Güvenlik Sektörü ve Demokratik Gözetim*, İstanbul: TESEV Yayınları.
- (2009c), *Türkiye'de Güvenlik Sektörü: Sorular, Sorunlar, Çözümler*, İstanbul: TESEV Yayınları.
- AKÇA, İsmet (2009), "OYAK: Kimin Ekonomik Güvenliği", Ed. Ali Bayramoğlu, Ahmet İnsel, *Almanak Türkiye 2006-2008 Güvenlik Sektörü ve Demokratik Gözetim*, İstanbul: TESEV Yayınları.
- (2006) *Militarism, Capitalism and the State: Putting the Military in its Place in Turkey*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- (2004), "Kollektif Bir Sermayedar Olarak Türk Silahlı Kuvvetleri", der. Ahmet İnsel-Ali Bayramoğlu, *Bir Zümre, Bir Parti. Türkiye'de Ordu*, İstanbul: Birikim Yayınları.
- AKMAN, Cüneyt (2002), "Çamurda Sınıf Savaşı veya Bankacılık Güçlendirme Yasası", *Birikim*, Sayı 154.
- AKYAZ, Doğan (2002), *Askerî Müdahalelerin Orduya Etkisi*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- AKYEŞİLMEN, Nezir (2009), "Yasama: Türkiye Büyük Millet Meclisi", Ed. Ali Bayramoğlu, Ahmet İnsel, *Almanak Türkiye 2006-2008 Güvenlik Sektörü ve Demokratik Gözetim*, İstanbul: TESEV Yayınları.
- BALTA PAKER, Evren (2009), "Güvenlik Endüstrisi ve Güven(siz)liğin İnşası: Bir Toplumsal Paranoyayı Anlamak", *Toplum ve Bilim*, Sayı 115.
- BAŞKAYA, Fikret ve LEVENTOĞLU, Ömer (1999), *Rant ve Savaş Kısacasında Türkiye Ekonomisi*, Özgür Üniversite Kitaplığı-19, Ankara: Öteki Yayınevi.
- BAYRAMOĞLU, Ali ve İNSEL, Ahmet (ed.) (2009), *Almanak Türkiye 2006-2008 Güvenlik Sektörü ve Demokratik Gözetim*, İstanbul: TESEV Yayınları.
- BAYRAMOĞLU, Ali (2004), "Asker ve Siyaset", Der. Ahmet İnsel-Ali Bayramoğlu, *Bir Zümre, Bir Parti. Türkiye'de Ordu*, İstanbul: Birikim Yayınları.
- BEN-ELIEZER, Uri (1997), "Rethinking the Civil-Military Relations Paradigm. The Inverse Relation Between Militarism and Praetorianism Through the Example of Israel", *Comparative Political Studies*, 30/3.
- CASAS, Kevin and BRENES, Arnaldo, (1998), *Soldiers as Businessmen. The Economic Activities of Central America's Militaries*, Report Prepared for the Center for Peace and Reconciliation of the Arias Foundation for Peace and Human Progress.
- CHEUNG, Tai Ming (2000), "The Rise and Fall of the Chinese Military Business Complex", Paper Presented in *The International Conference on SOLDIERS IN BUSINESS: Military as an Economic Actor*, Jakarta, Ekim 17-19.
- CİZRE, Ümit (ed.) (2006a), *Almanak Türkiye 2005 Güvenlik Sektörü ve Demokratik Gözetim*, İstanbul: TESEV Yayınları.
- CİZRE, Ümit (ed.) (2006b), "Giriş, ya da 'İtaat' Kültürü Yerine Bilimsel 'İtiraf' ve 'İtiraz'", *Almanak Türkiye 2005 Güvenlik Sektörü ve Demokratik Gözetim*, İstanbul: TESEV Yayınları.
- CİZRE SAKALLIOĞLU, Ümit (1997), "The Anatomy of the Turkish Military's Political Autonomy", *Comparative Politics*, 29/2.
- CUSTERS, Peter (2008), *Questioning Globalized Militarism: Nuclear and Military Production and Critical Economic Theory*, New Delhi: Tulika Books ve Londra: Merlin Press.
- ÇELİK, Seydi (2008), *Osmanlı'dan Günümüze Devlet ve Asker. Askeri Bürokrasinin Sistem İçindeki Yeri*, İstanbul: Salyangoz Yayınları.
- DEMİR, Fırat (2005), "Militarization of the Market and Rent-Seeking Coalitions in Turkey", *Development and Change*, 36/4.

- DOĞAN, Taylan (1998), *Savaş Ekonomisi*, İstanbul: Avesta Yayınları.
- ERCAN, Fuat (1997), “Neo-liberal Küreselleşme Sürecinde Türkiye’de Birikim Süreci ve Değişen Sermaye İçi Bileşenler: 1980 Sonrası İçin Bir Çerçeve Denemesi”, *97 Sanayi Kongresi Bildiriler Kitabı Toplu Bakış*, Ankara: MMO Yayın No. 209.
- ERDAL, Meryem (2009), “Yürütme”, Ed. Ali Bayramoğlu, Ahmet İnel, *Almanak Türkiye 2006-2008 Güvenlik Sektörü ve Demokratik Gözetim*, İstanbul: TESEV Yayınları.
- GÜNLÜK-ŞENESEN, Gülay (2009), “Türkiye’nin Savunma Harcamaları: 2000’li Yıllar”, Ed. Ali Bayramoğlu, Ahmet İnel, *Almanak Türkiye 2006-2008 Güvenlik Sektörü ve Demokratik Gözetim*, İstanbul: TESEV Yayınları.
- (2004a), “Türkiye’nin Savunma Bütçesi: Veriler ve Gözlemler”, Der. Ahmet İnel-Ali Bayramoğlu, *Bir Zümre, Bir Parti. Türkiye’de Ordu*, İstanbul: Birikim Yayınları.
- (2004b), “The Role of Defence on External Indebtedness: An Assessment of Turkey”, *Defence and Peace Economics*, cilt 15 sayı 2.
- (2004c), “Silahlanma Küreselleşme Döneminde İktisadi Yansımalar”, Haz. Neşecan Balkan, Sungur Savran, *Neoliberalizmin Tahrifatı. Türkiye’de Ekonomi, Toplum ve Cinsiyet*, İstanbul: Metis.
- (2002a), *1980-2001 Türkiye’de Savunma Harcamaları ve Ekonomik Etkileri*, İstanbul: TESEV Yayınları.
- (2002b), “Budgetary Trade-Offs of Security Expenditures in Turkey”, *Defence and Peace Economics*, cilt 13 (5).
- (1995), “Some Economic Aspects of Turkish Armaments Spending”, *New Perspectives on Turkey*, sayı 13.
- İNSEL, Ahmet (2004), “Bir Toplumsal Sınıf Olarak Türk Silahlı Kuvvetleri” Der. Ahmet İnel-Ali Bayramoğlu, *Bir Zümre, Bir Parti. Türkiye’de Ordu*, İstanbul: Birikim Yayınları.
- (1999), “Cumhuriyet Döneminde Otoritarizmin Sürekliliği”, *Birikim*, Sayı 125-126.
- KARAKAŞ, Eser (2009), “Askeri Harcamaların ve Askeri Malların Parlamenter ve Yargısal (Sayıştay) Denetimi”, Ed. Ali Bayramoğlu, Ahmet İnel, *Almanak Türkiye 2006-2008 Güvenlik Sektörü ve Demokratik Gözetim*, İstanbul: TESEV Yayınları.
- KURT TOPUZ, Senem (2009), “Türkiye’de Sosyal Devlet Harcamalarının Genel Eğilimi: 2001-2009 Yılları Arasında Yapılan Eğitim, Sağlık ve Sosyal Koruma Harcamaları”, *Alternatif Politika*, Cilt 1 Sayı 1.
- MANI, Kristina (2007), “Militaries in Business: State-Making and Entrepreneurship in the Developing World”, *Armed Forces & Society*, cilt 33 No. 4.
- MCCULLOCH, Lesley (2000), “The Role of Indonesian Military in Business”, Paper Presented in *The International Conference on SOLDIERS IN BUSINESS: Military as an Economic Actor*, Jakarta, 17-19 Ekim.
- MULVENON, James (2001), *Soldiers of Fortune: The Rise and Fall of the Chinese Military-Business Complex, 1978-1998*, New York: M.E. Sharpe.
- NEOCLEOUS, Mark (2008), *Critique of Security*, Edinburgh: Edinburgh University Press.
- NITZAN, Jonathan ve BICHLER, Shimshon (1996), “From War Profits to Peace Dividends: The New Political Economy of Israel”, *Capital & Class*, no. 60.
- “Ordu Yardımlaşma Kurumu Kanunu”, *Resmi Gazete*, no: 10702, 09.01.1961.
- OYAK (2010), *OYAK Dergisi Mart 2010 Sayı 114*.
- (2009), *OYAK 2009 Faaliyet Raporu*, <http://www.oyak.com.tr>.
- (2008), *OYAK 2008 Faaliyet Raporu*, <http://www.oyak.com.tr>.
- (2004), *Oyak Dergisi 2004*.
- (2005), *OYAK İş Ortakları Toplantısı*, 7 Eylül, Antalya, <http://www.oyak.com.tr>.
- ÖZCAN, Gencer (2003), “Ankara’nın kutsal topraklara yolculuğu: Türkiye-İsrail yakınlaşması”, *İktisat Dergisi*, sayı 433-434.
- ÖZCAN, Gencer ve BENGIO, Ofra (2001), “The Decade of the Military in Turkey: The Case of the Alignment with Israel in the 1990s”, *International Journal of Turkish Studies*, 7 / 1&2.
- ÖZDEMİR, Hikmet (1989), *Rejim ve Asker*, İstanbul: AFA Yayınları.
- PAB VE DCAF (2004), *Güvenlik Sektörünün Parlamenter Gözetimi. İlkeler, Mekanizmalar ve Uygulamalar*, Cenevre/İstanbul: TESEV Yayınları.
- PARLA, Taha (1998), “Mercantile Militarism in Turkey, (1960-1998)”, *New Perspectives on Turkey*, no.19.

- (2004), "Türkiye'de Merkantilist Militarizm 1960-1998", Der. Ahmet İnel-Ali Bayramoğlu, *Bir Zümre, Bir Parti. Türkiye'de Ordu*, İstanbul: Birikim Yayınları.
- ROBISON, Richard (1986), "The Military-Owned Business Groups", *Indonesia: The Rise of Capital*, Singapur: Asian Studies Association of Australia.
- SARIİBRAHİMOĞLU, Lale (2009), "Savunma Sanayii", Eds. Ali Bayramoğlu, Ahmet İnel, *Almanak Türkiye 2006-2008 Güvenlik Sektörü ve Demokratik Gözetim*, İstanbul: TESEV Yayınları.
- (2006), "Türk Silahlı Kuvvetleri", ed. Ümit Cizre, *Almanak Türkiye 2005 Güvenlik Sektörü ve Demokratik Gözetim*, İstanbul: TESEV Yayınları.
- SERFATI, Claude (1995), *Production D'Armes Croissance et Innovation*, Paris: Economica. SEZGİN, Selami (2004), "An Empirical Note on External Debt and Defence Expenditures in Turkey", *Defence and Peace Economics*, cilt 15 No. 2.
- SİDDİQA-AGHA, Ayesha (2001), *Pakistan's Arms Procurement and Military Build-Up 1979-99: In Search of a Policy*, Palgrave Macmillan.
- SİPRI (2009), *SİPRI Yearbook 2009. Armaments, Disarmament and International Security*, Oxford University Press.
- SÖNMEZ, Mustafa (2002), *100 Göstergede Kriz ve Yoksullaşma*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- (2001), *Gelir Uçurumu*, İstanbul: Om yayıncılık.
- (1987), *Kırk Haramiler: Türkiye'de Holdingler*, İstanbul: Gözlem Yayınları.
- SSM (2008), *2008 Yılı Faaliyet Raporu*, <http://www.ssm.gov.tr/anasayfa/kurumsal/Faaliyet%20Raporlar/2008%20Y%4%B1%4%B1%20Faaliyet%20Raporu.pdf>
- (2007), *2007 Yılı Faaliyet Raporu*, <http://www.ssm.gov.tr/anasayfa/kurumsal/Faaliyet%20Raporlar/2007%20Y%4%B1%4%B1%20Faaliyet%20Raporu.pdf>
- ŞEN, Serdar (2000), *Geçmişten Geleceğe Ordu*, İstanbul: Alan Yayıncılık.
- T.C. Maliye Bakanlığı (1993), *Savunma ve Güvenlik Hizmetleri (1924-1993)*, Ankara.
- Türk Savunma Sanayii Sektör Raporu 2008*, <http://www.sasad.org.tr>.
- UĞUR, Aydın ve ALKAN, Haluk (2000), "Türkiye'de İşadamları-Devlet İlişkileri Perspektifinden MÜSİAD", *Toplum ve Bilim*, No. 85.
- YARAR, Erol (1997), "Neden Milli Savunma Sanayii", *Çerçeve*, Sayı 19.
- YELDAN, Erinç (2001), *Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi: Bölüşüm, Birikim ve Büyüme*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- YENTÜRK, Nurhan (2009), *Askeri ve İç Güvenlik Harcamalarını İzleme Kılavuzu 2009-2010-2011*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi STK Eğitim ve Araştırma Birimi, <http://stk.bilgi.edu.tr/stkButce.asp>.
- YILDIRIM, Jülide ve SEZGİN, Selami (2002), "Defence, Education and Health Expenditures in Turkey, 1924-96", *Journal of Peace Research*, 29/5.
- YILDIZ, Ahmet (2009), "Türkiye Büyük Millet Meclisi", ed. Ümit Cizre, *Almanak Türkiye 2005 Güvenlik Sektörü ve Demokratik Gözetim*, İstanbul: TESEV Yayınları.

BASINDA ÇIKAN YAZILAR

- ÇELİK, Aziz "Devlet Yurttaş Gasp Eder mi?", *Birgün*, 07.04.2005.
- DÜZEL, Neşe "Bakan Askeri Harcamayı Bilmez", *Radikal*, 20.06.2005.
- MÜNİR, Metin (2001), "Oyakbank Birinci Lige Hazırlanıyor", <http://www.ntvmsnbc.com/news/95721.asp>.
- SANYER, Ruhi "Bankacılıkta Kavga", *Radikal*, 30.12.2001.
- SAYIN, Şerif "Asker, Sayıştay Kanunu konusundaki itirazlarında haklı mı?", *Radikal*, 16.03.2010.
- YETKİN, Murat "Askeri Harcamaya Meclis Yetkisi, Sayıştay Denetimi Yolda", *Radikal*, 18.06.2003.
- "Geleceğe Yatırım Yapmak ve ODTÜ", *Radikal*, 27.07.2003.
- "Bilime bütçe ayrılınca buluş yağdı", *Radikal*, 31.08.2009.
- YILMAZ, Serpil "Avrupa OYAK'ta İkna Oldu", *Milliyet*, 09.08.2004.

HABERLER

- "Tankta Yerli Üretim", *Akit*, 28-30.04.1997.
- "Müsiad'ın Gözü Silahta...", *Radikal*, 11.05.1997.
- "Savunma Sanayiinde İslami Sermayenin Önü Kesilecek...", *Hürriyet*, 09.06.1997.
- "Terör Çok Pahalıya Mal Oldu", *Radikal*, 18.02.1999.
- "SSK'nın Parası Bol", *Yeni Şafak*, 18.06.1999.
- "İşverenin Yolsuzluk Tepkisi", *Yeni Şafak*, 19.07.1999.
- "Okuyan'dan Kıyak İtirafı", *Yeni Şafak*, 03.08.1999.
- "23 Katrilyonluk Tasarruf", *Milliyet*, 12.04.2001.
- "Sümerbank Oyak'ın", *Radikal*, 10.08.2001.
- "Oyakbank Büyüyor", *Radikal*, 04.09.2001.
- "OYAK Kanla Sınanmış Askeri Prensiple İlerliyor", *Sabah*, 23.11.2001.
- "Oyakbank'ta Hedef İlk 5'e Girmek", *Radikal*, 13.01.2002.
- "Bilim Orduya Çalışıyor", *Radikal*, 08.12.2002.
- "OYAK da AB Kriteri Sayıldı", *Referans*, 19.06.2004.
- "Çiçek: 25 Yılda PKK Ülkeye 300 Milyar Doların Üzerinde Zarar Verdi", *Sabah*, 21.07.2008.
- "Savunma Sanayii Fonu, Sayıştay Denetiminde", *Taraf*, 23.08.2008.
- "OYAK Emeklinin Evini geri getirdi, Yanına Bir de Araba Ekledi", *Radikal*, 16.06.2009
- "TSK Hesaplarına Fiilen Denetim Geliyor", *Radikal*, 29.01.2010.
- "Sayıştay Denetimine Askeri İtiraz", *Radikal*, 11.03.2010.
- "Astsubaylar ile OYAK AİHM'de Davalık Oldu", *Radikal*, 22.03.2010
- "Kalan 4 Heron Teslimatında Sorun Yok", <http://www.cnnturk.com/2010/turkiye/06/01/kalan.4.heeron.teslimatinda.sikinti.yok/578462.o/>
- Radikal*, 26.01.1997
- Milliyet*, 23.11.2001
- Milliyet* 26.04.2002
- Radikal*, 08.10.2004
- Milliyet*, 13.10.2005
- Hürriyet*, 08.09.2005
- Radikal*, 05.10.2005
- Sabah*, 05.10.2005
- Milliyet*, 05.10.2005
- Sabah*, 05.10.2005
- Sabah*, 06.10.2005
- Radikal*, 06.10.2005
- Hürriyet*, 06.10.2005
- Radikal*, 20.06.2007
- Milliyet*, 29.04.2009

WEB SİTELERİ

- <http://oyak.com.tr>
- <http://www.ssm.org.tr>
- <http://www.sasad.org.tr/>
- <http://www.tskgv.org.tr/>
- <http://www.tsk.mil.tr>

Yazar Hakkında

İSMET AKÇA

Yıldız Teknik Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde öğretim üyesi olarak çalışmaktadır. Marmara Üniversitesi Fransızca Kamu Yönetimi Bölümü'nden mezun olmuş, yüksek lisans ve doktora eğitimini Boğaziçi Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde "Militarism, Capitalism and the State: Putting the Military in its Place in Turkey" başlıklı doktora tez çalışmasıyla tamamlamıştır. Türkiye'nin siyasal sosyolojisi; militarizm; kapitalist devlet ve sınıflar; neoliberal iktidar tarzı üzerine çalışmalar yürütmektedir. Yayımlanmış çalışmalarından bazıları şunlardır: "Kollektif Bir Sermayeder Olarak Türk Silahlı Kuvvetleri", (der.) Ahmet İnel ve Ali Bayramoğlu, *Bir Zümre, Bir Parti, Türkiye'de Ordu*, (İstanbul: Birikim Yayınları, 2004); *İktisat, Siyaset, Devlet Üzerine Yazılar. Prof.Dr. Kemâli Saybaşılı'ya Armağan*, (İstanbul: Bağlam Yayınları, 2006, [Burak Ülman'la birlikte derlenmiştir]); *Türkiye'de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti*, (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010 [Evren Balta Pakker'le birlikte derlenmiştir]) ve bu derleme içinde yer alan "Ordu, Devlet ve Sınıflar: 27 Mayıs 1960 Darbesi Örneği Üzerinden Alternatif Bir Okuma Denemesi".

TESEV

Bankalar Cad. Minerva Han No: 2 Kat: 3
Karaköy 34420, stanbul
Tel: +90 212 292 89 03 PBX
Fax: +90 212 292 90 46
info@tesev.org.tr
www.tesev.org.tr